มาตรฐานกระบวนงาน

ด้านการทำหัวโขน

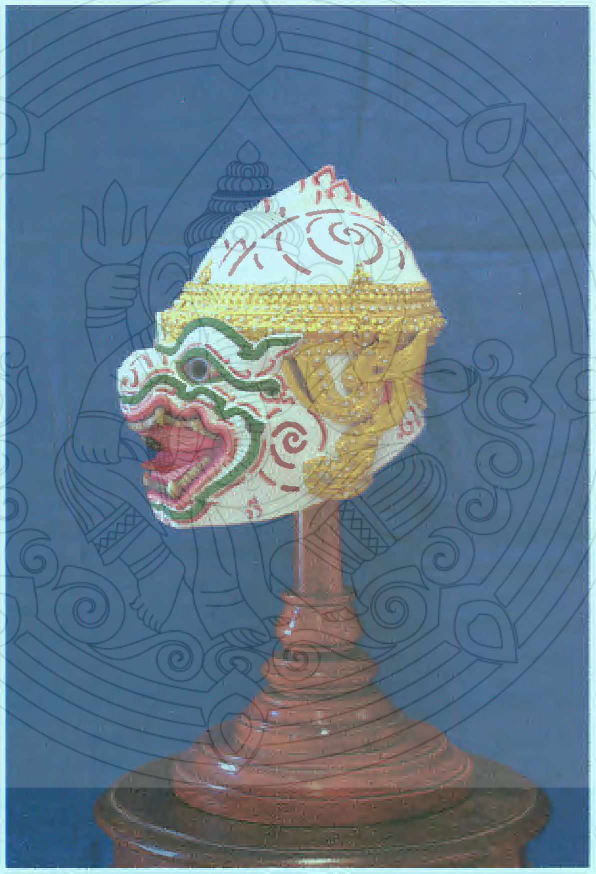

สำนักช่างสิบหมู่

กรมศิลปากร ๒๕๕๒

สารบัญ

		หน้า
คำนำ		ก
สารบัญ		ข
บทที่ ๑	ประวัติความเป็นมา	๑
	ที่มาของหัวโขน	
	ความหมายของหัวโขน	
	ประเภท – ลักษณะของหัวโขน	
	ลักษณะหน้าโขน	
บทที่ ๒	มาตรฐานวัสดุ – อุปกรณ์	๑๑
	วัสดุประกอบใช้งาน	
	วัสดุเขียนสี	
บทที่ ๓	ขั้นตอนการสร้างหัวโขน	๑๘
	การปั้นหุ่น – ทำพิมพ์ – ถอดพิมพ์	
	การพอกหุ่น	
	ผ่าหุ่น – เย็บหุ่น – แต่งหุ่นเข้าลวด	
	การสร้างส่วนประกอบ	
	การเกลี่ยหน้าปั้นหน้า – ปิดผิว	
	การประกอบตามุก – ฟันมุก – กรรเจียกจอน – กุณฑล	
	การตีลาย – ประดับลาย	
	ทำพื้น – ลงรัก – ปิดทอง	
	การเขียนสี – เขียนหน้า	
	การประดับแวว ประกอบเครื่องยอด	
	ความรู้เกี่ยวกับการซ่อมหัวโขนเชิงอนุรักษ์	
บทที่ ๔	มาตรฐานงาน	๓๗
	ช่างศิราภรณ์ (เครื่องสวมหัว)	๓๙
บรรณานุกรม		

คำนำ

สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร เป็นหน่วยงานที่ปฏิบัติงานด้านการศึกษา ค้นคว้า ดำเนินการบูรณะ ซ่อมแซม อนุรักษ์ สร้างสรรค์ พร้อมทั้งเผยแพร่ และส่งเสริมงานด้านศิลปกรรมที่มีคุณค่าอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ เพื่อธำรงรักษาศิลปวัฒนธรรม ให้เกิดการสืบทอดอย่างถูกต้อง จึงจำเป็นต้องจัดทำมาตรฐานงาน ให้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติงาน และเผยแพร่วิธีการดำเนินงานอย่างถูกต้องตามแบบแผนแนวทางปฏิบัติของสำนักช่างสิบหมู่

สำนักช่างสิบหมู่ เล็งเห็นความสำคัญจึงดำเนินการจัดทำมาตรฐานงานศิลปกรรมด้านงานหัวโขน (ศิราภรณ์) เป็นการจัดทำข้อมูลมาตรฐานด้านเทคนิค กระบวนการสร้างงานศิลปกรรม วัสดุที่ใช้ในการสร้างงาน ขั้นตอนการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติงานอย่างมีคุณภาพ ใช้เป็นเกณฑ์ในการปฏิบัติงานศิลปกรรมของสำนักช่างสิบหมู่ต่อไป

สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร

บทที่ ๑
ประวัติความเป็นมา

ประวัติความเป็นมา

โขนเป็นนาฏกรรมที่รวบรวมเอาศิลปะที่สวยงามแขนงหนึ่งครบถ้วนตามขบวน "ระบำ รำ เต้น" เข้าไว้ด้วยกัน โดยเน้นหนักในเรื่อง "เต้น" เป็นเอกลักษณ์ กล่าวกันโดยติดปากว่า "เต้นโขน" การเต้นเป็นลีลาอันสวยงามที่แสดงออกถึงพลังหรือความเข้มแข็ง ประกอบกับการรำอาวุธที่มาแต่โบราณ คือ "กระบี่กระบอง" อันเป็นยุทธศิลป์ที่เน้นรูปแบบลีลาอันสวยงาม ให้เข้ากับจังหวะของเครื่องดนตรีหรือ "ยุทธดุริยางค์" และยังรวมไว้ด้วยการละเล่นที่จัดขึ้นเป็นพิธีหลวงที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ "ชักนาคดึกดำบรรพ์" อันเป็นตอนหนึ่งของเรื่องกำเนิดรามเกียรติ์ตอนกวนน้ำอมฤตจึงกล่าวไว้ว่า โขน เป็นนาฏกรรมที่รวมเอาศิลปะอันงดงามครบกระบวน "ระบำ รำ เต้น"

โขน เป็นนาฏกรรมที่ผู้แสดงต้องสวมหน้ากาก ที่เรียกว่า "หัวโขน" ทำให้ผู้แสดงไม่สามารถเปล่งเสียงร้องหรือเจรจาได้ จึงต้องมีผู้พากย์ ผู้ร้อง และเจรจา ในการดำเนินเรื่องผู้แสดงมีหน้าที่แสดงท่าทางไปตามบทร้องและพากย์ ในสมัยโบราณการเล่นโขนผู้เล่นจะต้องสวม ผู้เล่นตัวพระ ตัวนางสวมแต่เพียงชฎาหรือมงกุฎเท่านั้น ปล่อยให้เห็นหน้าจริงของผู้เล่นแสดงสีหน้าอารมณ์ได้ตามบท

การเล่นโขนในประเทศไทย จะมีกำเนิดขึ้นเมื่อใดนั้น ไม่มีหลักฐานระบุแน่ชัด หากจะยกเอาหลักฐานทางโบราณที่เกี่ยวข้องมาพิจารณา จะพบว่า ปรากฏเรื่องรามเกียรติ์ อันเป็นวรรณกรรมของมหากวีภาลิทาศ ชาวอินเดียโบราณที่ปราสาทหินพิมายปรากฏเรื่องรามเกียรติ์อยู่บนทับหลังหินทราย เป็นเรื่องรามเกียรติ์ตอนนาคบาศก์ ซึ่งสร้างขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แต่มิได้กล่าวไว้ว่ามีการเล่นโขนกันในสมัยนั้น เพราะไม่มีหลักฐานอื่นใดมายืนยันได้

การพระราชพิธีอย่างหนึ่งในสมัยอยุธยาที่น่าจะเป็นต้นกำเนิดของการเล่นโขน คือ การเล่น "ชักนาคดึกดำบรรพ์" ซึ่งปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาล สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเขียนขึ้นในสมัย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

คำว่า "โขน" เพิ่งจะมาปรากฏแน่ชัดในวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น เรื่องลิลิตพระลอ การเล่นโขนนั้น เป็นมหรสพที่เล่นกันเป็นงานหลวง สำหรับต้อนรับแขกเมืองกันมาอย่างน้อยก็ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในรัชกาลนี้ได้ทรงโปรดให้หัดละครในเรื่องรามเกียรติ์ เรื่องอุณรุธตามแบบอย่างครั้งกรุงเก่า นอกจากนี้มีเรื่องอิเหนาอีกเรื่องหนึ่งด้วย การเล่นโขนในรัชสมัยนี้ก็เริ่มต้นกันอย่างจริงจัง มีการฝึกหัดโขนหลวงขึ้น จากลูกหลานเจ้านายพวกผู้ดีที่เป็นมหาดเล็ก โขนจึงกลายเป็นการเล่นของผู้ดีมีบรรดาศักดิ์ในพระราชพิธีซึ่งแต่เดิมเป็นของผู้ชายเล่นเท่านั้น

หลักฐานสำคัญเกี่ยวกับการเล่นโขนในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งน่าสนใจมาก กล่าวไว้ว่าในพระราชพงศาวดารเกี่ยวกับโขนที่เล่นกลางแปลงในงานฉลองพระอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมชนกาธิราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๙ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นยุคทองของการมหรสพยุคหนึ่ง มีบทละครหลายเรื่องปรากฏขึ้นใหม่ เช่น อิเหนา สังข์ศิลป์ไชย คาวี รามเกียรติ์เป็นต้น ทั้งที่เจ้านายทรงแต่งขึ้นและเป็นพระราชนิพนธ์ ปรากฏเจ้านายหลายพระองค์และขุนนางหลายท่านได้หัดโขนขึ้นไว้ในสำนักของตน เช่น โขนของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ กรมหมื่นพิพิธภูเบนทร์ เป็นต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ไม่โปรดการเล่นโขน ทั้ง ๆ ที่เคยเป็นเจ้าของโรงโขนในขณะดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อขึ้นครองราชย์ก็ให้ยกเลิกโรงโขนของพระองค์เสีย ยังคงมีแต่ของเจ้านายพระองค์อื่น ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงเปลี่ยนแปลงประเพณีแต่โบราณ ให้มีละครผู้หญิงได้ โปรดพระราชทานอนุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการใหญ่น้อยมีละครผู้หญิงได้

โขนที่มีชื่อเสียงมากในรัชกาลที่ ๔ โขนของกรมพระพิทักษ์เทเวศน์ (ต้นสกุลกุญชร) ทรงมีโขนตั้งแต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นในรัชกาลที่ ๓

จากพระบรมราชานุญาตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ นี้เอง ทำให้มีผลกระทบกระเทือนอย่างมากต่อความเป็นไปของศิลปะทางโขน ในสำนักของเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการและปรากฏว่าเจ้าสำนักต่างๆ พากันเปลี่ยนแปลงเพศศิลปินไปเป็นอันมาก ผู้ที่มีโขน และละครผู้ชายอยู่ แต่ก่อนก็เปลี่ยนไปหัดละครผู้หญิงขึ้นใหม่ พวกละครผู้ชายที่เคยเล่นกันมาแต่พวกผู้ชายล้วนๆ ก็เปลี่ยนไปเล่นผสมโรงกับละครผู้หญิง ตลอดจนเจ้าสำนักที่มีมโหรีผู้หญิงมาแต่ก่อน ก็เปลี่ยนแปลงให้หัดละครผู้หญิงกันด้วย เจ้าสำนักที่เคยฝึกหัดทำนุบำรุงโขนไว้ก็เปลี่ยนแปลง หรือบางรายก็เลิกโขนเปลี่ยนเป็นฝึกละครผู้หญิงเสียเลยทีเดียวก็มี แต่ในบางสำนักซึ่งยังนิยมศิลปะแบบโขนทั้งยังมีครูบาอาจารย์ และศิลปินโขนอยู่ก็รักษาไว้สืบต่อมา โขนในสำนักของเจ้านายขุนนางและเอกชน จึงต้องมีอันเป็นไป จะมีที่เป็นหลักอยู่ก็เป็นแต่โขนหลวง ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ทำนุบำรุงไว้เป็นส่วนราชูปโภค

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้เจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ช่วยดูเรื่องการโขนละครต่างพระเนตรพระกรรณ ได้ทรงตั้ง "กรมโขน" ขึ้นสำหรับโขนหลวงและทรงตั้งกรมอื่นๆ อีกเช่น กรมหุ่น กรมหกคะเนรำโคม กรมปี่พาทย์และกรมมหรสพ

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงคลุกคลีอยู่กับการมหรสพ มาตั้งแต่ยังดำรงพระอิสริยศ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมงกุฎราชกุมาร ระยะที่ประทับอยู่ ณ พระราชวังสราญรมย์ ได้โปรดให้หัดมหาดเล็กขึ้นเล่นโขนตามแบบแผนที่เป็นมาแต่โบราณ โดยโปรดให้ยืมครูโขนฝีมือดีมาจากบ้านท่านเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เท่าที่ทราบ ๓ คน (๑) ขุนระบำภาษา (ทองใบสุวรรณภารต) ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ได้เลื่อนบรรดาศักดิ์โดยลำดับจนเป็นพระยาพรหมาภิบาล เป็นครูยักษ์ (๒) ขุนนัฏกานุรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) ซึ่งภายหลังได้เป็นพระในราชทินนามนั้นเป็นครูลิง โขนที่โปรดให้ฝึกหัดขึ้นมาชื่อว่า "โขนสมัครเล่น" เพราะผู้ที่ฝึกหัดโขนคณะนี้ล้วนเป็นลูกเจ้านาย ขุนนาง และมหาดเล็กในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เข้าฝึกหัดกันด้วยสมัครใจตามพระราชปรากฏชื่อเสียงว่าเล่นได้ดี และเคยนำออกแสดงงานสำคัญเมื่อปลายรัชกาลที่ ๕ นั้นหลายครั้ง

"โขนโรงนี้ เรียกนามว่า โขนสมัครเล่นมีความประสงค์แต่จะให้ผู้ที่คุ้นเคยชอบพอกันและชั้นเดียวกันมีความรื่นเริง และเพื่อจะได้ไม่หลงลืมว่า ศิลปวิทยาการเล่นเต้นรำ ไม่จำจะต้องเป็นของฝรั่งจึงจะดูได้ ของโบราณของไทยเรามีอยู่ ไม่ควรให้เสื่อมสูญไปเสีย......"

การโขนละครในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงเป็นยุคเฟื่องฟู และนับว่าเจริญสูงสุดยอดหนึ่งของการมหรสพไทย เพราะพระมหากษัตริย์ได้ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงทั้งตัวบุคคล ระบบการดำเนินงาน และตำแหน่งที่ผู้รับผิดชอบ และจัดตั้งเป็นกรมมหรสพขึ้นเป็นการรวบรวมโขนและละครเข้าไว้ด้วยกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต การมหรสพประเภทโขนละครก็เกือบจะพลอยดับตามไปด้วย ปรากฏว่า ศิลปะในตอนต้นสมัยรัชกาลที่ ๗ แต่ละกรมอยู่ในลักษณะ "บ้านแตกสาแหรกขาด" พวกข้าราชการที่อยู่ในกรมมหรสพสมัยนั้น แต่ละคนรู้สึกเหมือนหมดที่พึ่ง หมดบิดาบังเกิดเกล้า ข้าราชการกรมมหรสพหลายท่านลาออกจากราชการ

ถึงแม้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จะทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของศิลปะด้านนี้ก็ตามแต่สภาวะความแตกต่างทางเศรษฐกิจเป็นตัวบีบบังคับให้ต้องตัดสินพระทัยจากผลการประชุมเสนาบดีปรากฏว่าให้ยกเลิกกรมมหรสพเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ส่วนเครื่องโขนและละครสัมภาระทั้งปวงให้กรมมหรสพมอบให้แก่พิพิธภัณฑสถาน ดังนั้น เครื่องโขนละครตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น มาถึงรัชกาลที่ ๖ ส่วนหนึ่งจึงยังคงเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครด้วยเหตุนี้ อย่างไรก็ดี ก็ยังคงศิลปบางอย่างให้กรมมหรสพไว้ เป็นแต่เพียงลดความฟุ่มเฟือยลงไปและในที่สุดเมื่อมีความจำเป็นเกิดขึ้น ก็ได้บรรจุพระยานัฏการนุรักษ์ ซึ่งได้ออกจากราชการไปตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๘ กลับเข้ารับราชการในกระทรวงวังในปลายปีเดียวกัน โดยให้มีตำแหน่งราชการเป็นผู้กำกับกรมปี่พาทย์และโขนหลวง และได้รวบรวมกุลบุตรกุลธิดาเข้าฝึกหัดศิลปะทางโขนและละครกันขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งสามารถออกร่วมแสดงต้อนรับแขกเมือง

และในงานสำคัญมีเกียรติ หลายคราว กรมมหรสพในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงกลับมีฐานะเป็นกองขึ้นอีกในสมัยรัชกาลที่ ๗ และศิลปินที่ฝึกหัดกันขึ้นในสมัยกระทรวงวัง

ครั้งต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้มีการปรับปรุงกระทรวงวังกันครั้งหนึ่ง คณะกรรมการปรับปรุงกระทรวงวังได้เสนอไปยังรัฐบาล ให้โอนงานการช่างกองวังและกองมหรสพไปอยู่ในสังกัดกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ข้าราชการศิลปินทางโขนละคร ดนตรี ปี่พาทย์และการช่าง จึงย้ายสังกัดมาอยู่ในกรมศิลปากรแต่บัดนั้น

โขนประเภทต่างๆ จากอดีตถึงปัจจุบัน จากหนังสือเรื่อง "โขนภาคต้นฯ" ของธนิต อยู่โพธิ์ มีรายละเอียดดังนี้

๑. โขนกลางแปลง คือ การเล่นโขนบนพื้นดิน กลางสนาม ไม่ต้องสร้างโรงสันนิษฐานว่าโขนกลางแปลงเดิมจะมีแต่การยกทัพ และรบกันเป็นพื้น เพลง ดนตรี ก็คงมีแต่หน้าพาทย์ บทก็คงมี แต่คำพากย์ กับคำเจรจา เป็นแบบเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ ในสมัยโบราณ

๒. โขนโรงนอก หรือโขนนั่งราว โขนโรงนอกนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ว่า "ในงานมหรสพหลวงอย่างที่เคยมีในงานพระเมรุหรืองานฉลองวัดเป็นต้น คือ ที่เรียกตามปากตลาดว่า "โขนนั่งราว" โขนนั่งราวนี้จัดแสดงบนโรง ไม่มีเตียงสำหรับตัวนายโรงนั่ง มีราวขนาดต่างๆ ตามส่วนยาวของโรง ตรงหน้าฉากออกมามีช่องทางให้ผู้แสดงเดินได้รอบราวตัวโรงมักมีหลังคา เมื่อตัวโขนแสดงบทของตนแล้วก็ไปนั่งประจำที่บนราวสมมติเป็นเตียงหรือที่นั่งประจำตำแหน่ง ไม่มีขับร้อง มีแต่พากย์กับเจรจา ปี่พาทย์ก็บรรเลงแต่เพลงหน้าพาทย์

การแสดงโขนโรงนอกหรือโขนนั่งราวนี้ ยังมีวิธีเล่นเพิ่มเติมออกไป เรียกว่า "โขนนอนโรง" ได้อีก คือในเวลาบ่ายก่อนถึงวันแสดงวันหนึ่งก็ให้ปี่พาทย์ทั้ง ๒ วง โหมโรง ในเวลาโหมโรงนั้นพวกโขนจะออกมากระทุ้งเส้าตามจังหวะเพลงที่กลางโรง จบโหมโรงแล้วแสดงตอนพิราพออกเที่ยวป่าจับสัตว์กินเป็นอาหาร พระรามหลงเข้าส่วนพวาทองของพิราพ เสร็จแสดงตอนนี้แล้วก็หยุดพักนอนค้างคืนเฝ้าโรงนี้อยู่คืนหนึ่ง รุ่งขึ้นจึงแสดงตามเรื่องที่จัดไว้ต่อไป ในตอนนี้แหละเรียกกันว่า โขนนอนโรง

๓. โขนหน้าจอ คือ โขนที่เล่นตรงหน้าจอ ซึ่งแต่เดิมมาเขาขึงไว้สำหรับเล่นหนัง (ใหญ่) ซึ่งมีขนาดใหญ่มาก ต่อมามีการยกพื้นขึ้น และมีการปล่อยตัวโขนออกเล่นบทแทนหนังบ้างแล้วเชิดหนังสลับไปบ้าง เรียกว่า "หนังติดตัวโขน" ครั้นมาภายหลังก็เลยปล่อยตัวโขนเล่นไปแต่เย็นจนเลิกในกลางคืน ส่วนจอนั้นก็ตั้งไว้พอเป็นพิธีเท่านั้น

เมื่อความนิยมในเรื่องหนังใหญ่หมดไป เวลาเล่นโขนกลางแจ้งในภายหลังนี้ก็เลยสร้างโรงสำหรับเล่นโขนเป็นแบบหนังใหญ่ไป ต่อมาในสมัยหลังนี้เป็นอันว่าได้แย่งเอาคำพากย์คำเจรจาหน้าพากย์ดนตรีตลอดจนจอของหนังไปหมดเลย เรียกโขนที่เล่นหน้าจอหนังอย่างนี้ว่า "โขนหน้าจอ"

๔. โขนโรงใน เป็นการนำโขนมาผสมกับละคร การแสดงก็มีทั้งออกท่ารำเต้นและมีพากย์เจรจาตามแบบโขน กับนำเพลงขับร้องและเพลงประกอบกิริยาอาการของดนตรีแบบละครมาผสมกับการเล่นโขนมาตั้งแต่สมัยเริ่มมีบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นบทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑ และในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น

๕. โขนฉาก เข้าใจว่าเกิดขึ้นเมื่อราวรัชกาลที่ ๕ โดยมีผู้คิดสร้างฉากประกอบการแสดง โขนบนเวทีขึ้น คล้ายกับละครดึกดำบรรพ์ ซึ่งน่าจะริเริ่มขึ้นโดยสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ วิธีแสดงก็แบ่งฉากเล่นแบบเดียวกับละครดึกดำบรรพ์ แต่วิธีแสดงเป็นแบบโขนโรงในมีขับร้อง มีกระบวนรำ มีท่าเต้น มีหน้าพาทย์ตามแบบละครใน และโขนโรงใน การประดิษฐ์สร้างฉากขึ้นประกอบก็ให้เข้ากับเหตุการณ์และสถานการณ์ซึ่งสมมติไว้ในท้องเรื่อง ด้วยเหตุนี้จึงเรียกศิลปการแสดงโขนชนิดว่า “โขนฉาก”

ที่มาของหัวโขน

หัวโขนซึ่งใช้ในการเล่นโขนนั้นสันนิษฐานว่า การแสดงโขนอย่างเช่นที่มีอยู่ทุกวันนี้เมื่อแรกนั้นจะยังไม่มีหัวโขน แต่อาจใช้การแต่งหน้าเขียนระบายสีลงบนหน้าผู้แสดงแต่ละคนตามลักษณะของบุคคลในเรื่องที่สมมติให้เล่น ดังเช่นการแสดงกถักกฬิของอินเดียซึ่งแสดงเรื่องรามเกียรติ์เช่นเดียวกับการแสดงโขนของไทยก็ยังใช้วิธีเขียนระบายใบหน้าผู้แสดงอยู่จนทุกวันนี้ แต่การเล่นโขนของไทยเรานั้นแบ่งพวกตัวแสดงออกเป็นข้างละมากตัว ใช้คนแสดงจำนวนมาก ต่อมาจึงมีผู้แก้ข้อขัดข้องนี้ โดยสร้างหน้ากากจำลองใบหน้าเป็นรูปต่างๆ ใช้สวมครอบศีรษะและหน้าผู้แสดงแทน ทั้งนี้โดยสวมเทริดอยู่บนศีรษะ ดังเช่นที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ในพระราชพิธีอินทราภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถือว่าเป็นต้นเค้าที่มาของการแสดงโขน

ต่อมาจึงปรับปรุงหน้ากากหรือหน้าโขนให้ยึดติดกับเทริด แล้วสวมครอบศีรษะปิดมิดเพื่อความสะดวกในการแสดง เรียกว่า *“หัวโขน”*

หัวโขน นับแต่สมัยอยุธยาตอนปลายลงมาคงจะได้รับการประดิษฐ์คิดสร้างอย่างสมบูรณ์สวยงามเป็นพิเศษ ราวแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศลงมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นระยะเวลาที่นาฏศิลป์และดนตรี รวมทั้งงานศิลปะทุกสาขารุ่งเรืองถึงขีดสุด หัวโขนที่สวยงามเป็นเลิศจึงมีขึ้นในแผ่นดินนี้สมัยหนึ่ง

<u>ความหมายของหัวโขน</u>

หัวโขน หมายถึง รูปหน้าและศีรษะมนุษย์ ลิง ยักษ์ ฤษี ฯลฯ สร้างเป็นเครื่องสวมหัวผู้แสดงนาฏกรรมไทยที่เรียกว่า “โขน” ตามท้องเรื่อง วรรณคดีไทยเรื่อง “รามเกียรติ์” และเป็นสิ่งเคารพบูชาเปรียบเสมือนครูของบรรดานาฏศิลปะ

หัวโขน เป็นส่วนประกอบสำคัญยิ่งในการแสดงโขน เพราะตัวละครเกือบทุกตัวในเรื่องรามเกียรติ์ต้องสวมหัวโขน เพื่อบ่อบอกให้ทราบว่า ตัวละครนั้นๆ เป็นตัวอะไร ซึ่งจะดูได้จากหัวโขนดังนั้นงานสร้างหัวโขนจึงถือกำเนิดมาควบคู่กับการแสดงโขน เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทยที่ควรสืบทอดอนุรักษ์ศิลปะการสร้างหัวโขนนี้ให้คงอยู่ต่อไป

<u>ประเภท - ลักษณะ ของหัวโขน</u>

เนื่องจากตัวละครในเรื่อง “รามเกียรติ์” มีจำนวนมาก และเพื่อมิให้ผู้ชมการแสดงโขนเกิดการสับสน โบราณจารย์ท่านจึงจัดประเภท ลักษณะหน้าโขน สีหน้าสีกายและลักษณะเครื่องยอดประกอบหัวโขน โดยจัดแบ่งไว้ดังนี้

ประเภทหัวโขน

1. ศีรษะเทพเจ้า
2. ศีรษะครู
3. ศีรษะฝ่ายมนุษย์
4. ศีรษะฤาษี - วิทยาธร
5. ศีรษะฝ่ายยักษ์
6. ศีรษะฝ่ายลิง
7. ศีรษะสัตว์ต่างๆ

1. ศีรษะเทพเจ้า

ได้แก่เทพยดาที่อยู่ใน "มเหศวรพงศ์" ได้แก่ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหมธาดา พระอินทร์ พระอรชุน

2. ศีรษะครู

ได้แก่ ศีรษะครูที่เป็นเทพและศีรษะพระครู เช่น

- พระพิฆเณศวร เทพแห่งความสำเร็จผู้ปราชญ์เปรื่องเรื่องปัญญา ขจัดอุปสรรคต่างๆ เป็นครูศิลป
- พระวิสสุกรรม พระวิษณุกรรม พระวิศวกรรมหรือพระเพชรฉลูกรรณ เป็นครูช่างศิลปะ
- พระปัญจสีขร เทพเจ้าแห่งวิชาดนตรี 1
- พระปรคนธรรพ์ เทพเจ้าแห่งวิชาดนตรี 2 (เครื่องประกอบจังหวะ ถือโทนรำมะนา)
- พระครูฤาษี มีทั้งหน้าสีเนื้อและหน้าทองได้แก่ พระพรตมุนี-ครูโขน, ละคร (หน้าทอง) ปู่ฤาษีนารอท-ครูช่าง (หน้าสีเนื้อ)
- พระครูพิราพ ครูหน้าพาทย์การละคร

3. ศีรษะฝ่ายมนุษย์

เรียกในภาษานาฏศิลปะว่า "ศีรษะ" ได้แก่ศีรษะฝ่าย "พงศ์นารายณ์" เช่นท้าวอโนมาตัน ท้าวอัชบาล ท้าวทศรถ พระราม พระลักษมณ์ พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฎ พระลบศีรษะกษัตริย์ต่างเมือง มเหสักขเทวราชและเทพอมาตย์

*หมายเหตุ เป็นที่น่าสังเกตว่า ไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างศีรษะนางไว้สวมใส่ มีแต่สร้างเป็นหุ่นหลวงเสียส่วนใหญ่

4. ศีรษะฤาษี - วิทยาธร

ได้แก่ฤาษีที่ไม่ใช่พระครู นิยมทำเป็นชฎายอดลำโพงไม่มีหน้า มักใช้แต่ฤาษีผู้ใหญ่พวกวิทยาธร ก็สร้างเป็นยอดจีบประดับลายเกี้ยวรักร้อยมีจอนหูด้วย ศีรษะฤาษีมักทำเป็นลายหนังเสือเขียนสีผ้าโพกแบบกำมะลอ ไม่ประดับลายปิดทอง หรืออาจเป็นผ้าโพกขาวโดยเขียนสีแทนก็ได้

5. ศีรษะฝ่ายยักษ์แบ่ง เป็น 6 ประเภท

1. ยักษ์ใหญ่ ได้แก่ พรหมพงศ์ในกรุงลงกา เช่น ท้าวจตุรพักตร์ ท้าวลัศเตียน อัศธาดา พรหม ทศกัณฐ์
2. ยักษ์น้อย ได้แก่ ยักษ์ในกรุงลงกาที่มีบรรดาศักดิ์รองลงมา เช่น อินทรชิต ไพนาสุริยวงศ์ บรรลัยกัลป์ ทศคีรีวัน ทศคีรีธร สหัสกุมาร สิบรถ ยามลิวัน กันยุเวก สวาหุ มารีศ ชิวหา
3. ยักษ์ต่างเมือง ได้แก่ ฝ่ายยักษ์ซึ่งเป็นพันธมิตรกับทศกัณฐ์ เช่น ท้าวสหัสเดชะ มัยราพณ์ มังกรกัณฐ์ วิรุญจำบัง ตรีเศียร สัทธาสูร ไวยตาล สุริยาภพ มูลพลัม
4. ยักษ์เสนาผู้ใหญ่ มี ๒ ตน ได้แก่ มโหทรและเปาวนาสูร
5. เสนายักษ์ ได้แก่ ยักษ์โล้นสวมกระบังหน้า มีลอยจอนหู
6. เขนยักษ์ ได้แก่ พลทหารยักษ์มีสีต่างๆ กัน สวมผ้าโพกศีรษะไม่กำหนดนามของตัวนั้นๆ

6. ศีรษะฝ่ายลิง แบ่งเป็น 4 ชั้นวรรณะ

1. พญาวานร สวมเกี้ยวมาลัยทองและมียอดมงกุฎประกอบศีรษะ เช่น หนุมาน นิลพัท นิลนนท์ พาลี สุครีพ ชมพูพาน ชามพูวราช องคต มัจฉานุ อสุรพัด ท้ายมหาชมพู

2. เสนาลิงสิบแปดมงกุฎ มี 18 ตน ไม่สวมยอดมงกุฎ เป็นลักษณะลิงโล้นสวมมาลัยรักร้อย มีทั้งปากอ้าและปากหุบได้แก่ มายูร เกยูร มาลุนทเกสร เกสรทมาลา วิมลพานร ไชยามพวานโกมุท ไวยบุตร สัตพลี สุรเสน สุรกานต์ กุมิตัน วิสันตราวี นิลเอก นิลขัน นิลปานัน นิลปาสัน นิลราช

3. วานรเหล่าเตียวเพชร เป็นพวกลิงโล้นสวมผ้าโพกศีรษะเป็นเกลียวๆ แต่หัวโขนทำเป็นผ้าตะบิดเป็นเกลียวปิดทองมีกระจังตั้ง 1 ชั้น มีลายจอนหู มีทั้งหมด 9 ตน ได้แก่ มหัทวิกัน โชติมุข ปิงคลา ทวิพัท วาหุโลม อสุราศรราม ญาณรสคนธ์ มากัญจวิก นิลเกศี

4. เขนลิง เรียก "จังเกียง" สร้างคล้ายลิงป่า เขียนหน้าเขียนสี ใช้ผ้าแดงขลิบทองโพกศีรษะ มีศักดิ์เป็นพลทหาร บางครั้งใช้สวมหัวผู้แสดงเป็นตัวตลก โดยสวมแค่กรอบหน้าผาก เปิดหน้าไว้เพื่อเจรจาเอง

7. ศีรษะสัตว์ต่างๆ เช่น

- ช้างเอรวัณ สีขาว มี 3 เศียรทรงเทริด
- พญาสุบรรณ (ครุฑ) สีแดงเสน ทรงเทริด
- กวางทอง มีเขาเป็นกิ่งเงิน มีด่างขาวเป็นลายเล็กน้อยที่หัว
- ม้าอุปการ สีดำ ปากแดง
- นกสัมพาที สีแดงชาด
- นกสดายุ สีเขียวสด
- ราชสีห์ลากรถ ฝ่ายยักษ์ สีขาว
- ม้าลากรถ ฝ่ายพระสีเทาหรือหงดิน

<u>ลักษณะหน้าโขน</u>

เนื่องจากตัวละคร (โขน) มีจำนวนนับร้อย หัวโขนแต่ละหัวจึงมีลักษณะต่างกันทั้งลักษณะหน้า สี และเครื่องยอดเพื่อมิให้ผู้ชมเกิดการสับสน

1. <u>ศีรษะเทพเจ้าและฝ่ายพระ</u> มีลักษณะหน้าเหมือนกัน ต่างกันที่สีและเครื่องยอดมงกุฎ

2. <u>ศีรษะฝ่ายยักษ์</u> แบ่งลักษณะหน้าไว้ 4 ลักษณะ คือ

- ปากแสยะ ตาโพลง
- ปากแสยะ ตาจระเข้
- ปากขบ ตาโพลง
- ปากขบ ตาจระเข้

<u>ลักษณะเขี้ยวยักษ์</u>

1. เขี้ยวยาวโง้ง (เขี้ยวโค้ง) ปากแสยะ ตาโพลง
2. เขี้ยวทู่ ปากแสยะ ตาจระเข้, ปากขบ ตาจระเข้, ปากขบ ตาโพลน

3. เขี้ยวคุด (ดอกมะลิ) อินทรชิต, สรุยาภพ, รามสูร, กุมารยักษ์

3. <u>ศีรษะฝ่ายลิง</u> ส่วนใหญ่ลักษณะหน้าคล้ายๆ กัน ต่างกันที่สี มีลิงปากอ้าและลิงปากหุบ และยังแยกเป็นลิงโล้นและลิงยอด เตียวเพชรและเขนลิง

บทที่ ๒

มาตรฐานวัสดุ – อุปกรณ์

ก่อนที่ช่างจะทำการสร้าง หรือประดิษฐ์หัวโขน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนการใช้งาน ให้เข้าใจลึกซึ้ง เข้าใจความหมายของภาษาช่างเฉพาะดังจะได้กล่าวพอสังเขป ดังนี้

วัสดุ - อุปกรณ์ แบบโบราณ	วัสดุ - อุปกรณ์ ที่เทียบเท่า ที่ใช้ในปัจจุบัน
๑. หุ่นหน้าโขน โบราณสร้างด้วยดินเหนียวผสมขี้เถ้าแกลบแล้วเผาเป็นหุ่นดินเผา 	๑. ปัจจุบันสร้างด้วยปูนปลาสเตอร์หรือซีเมนต์ก็ได้ 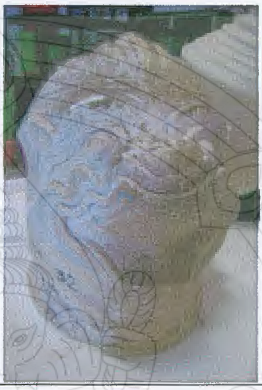
๒. วัสดุพอกหุ่น ได้แก่ โบราณใช้กระดาษข่อย (ซึ่งปัจจุบันหาซื้อไม่ได้แล้ว) กระดาษฟาง กระดาษสา 	๒. วัสดุพอกหุ่น ได้แก่ กระดาษฟาง กระดาษสา 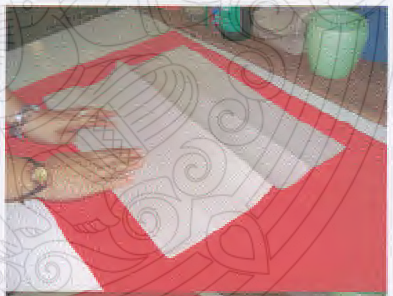

๓. หนังสัตว์ ชนิดไม่ฟอกด้วยเคมีเรียก “หนังดิบ” ขึงตากแห้ง ขูดเอาขนออกใช้ เสริมหาง คิ้ว ไพรปาก ผมไหว้-ลิ้น (ลิง) และฉลุทำกรรเจียกจอน, หู, กุณฑล, เสริมกระบังหน้า และส่วนประกอบเป็นพื้นรองรับลาย เช่น ดอกไม้ไหว, ช้องผม, กำไลข้อมือข้อเท้า, ปั้นเหน่ง ฯลฯ 	๓. ในปัจจุบันหันมาใช้ประเก็นกระดาษใช้ เสริมหาง คิ้ว ไพรปาก ผมไหว้-ลิ้น (ลิง) และฉลุทำกรรเจียกจอน, หู, กุณฑล, เสริมกระบังหน้า และส่วนประกอบเป็นพื้นรองรับลาย เช่น ดอกไม้ไหว, ช้องผม, กำไลข้อมือข้อเท้า, ปั้นเหน่ง ฯลฯ
๔. แม่พิมพ์ลาย สร้างเป็นพิมพ์กลับส่วนใหญ่ใช้หินสบู่ ตัดเป็นแผ่นหนา 1 นิ้ว ขัดหน้าเรียบแล้ว ออกแบบลาย แกะด้วยสิ่วขนาดเล็ก การกดลาย ภาษาช่างเรียก “ตีลาย” หรือ “กระแหนะลาย” หินสบู่มีแหล่งกำเนินที่จังหวัดนครนายกถ้าหาไม่ได้ใช้หินลับมีดโกนสร้างพิมพ์ทดแทนได้เช่นกัน 	๔. แม่พิมพ์ตีลาย ทำจากเรซิ่น และแม่พิมพ์โลหะ 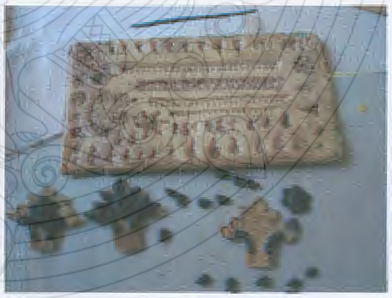
๕. รักสมุก คือ ยางรักน้ำเกลี้ยงผสมเคล้ากับ สมุกใบตองแห้งปรุงด้วยปูนขาวหรือปูน แดงเล็กน้อย คะเนว่าอย่าให้เหลวเกินไป ใช้เกลี่ยหน้ารองพื้นก่อนปั้นหน้า - รักกระแหนะ คือ ยางรักที่ผสมสมุกใบตอง ชันปูนขาว-ปูนแดง น้ำมันยาง เคี่ยวไฟอ่อนๆ จน	๕. ปัจจุบันใช้<u>สูตร</u> <u>ขี้เลื่อยขยำ</u> - ผงเลื่อยร่อนละเอียด 15-20 ส่วน - ชันผง 1 ส่วน - ปูนขาว – ปูนแดง ½ ส่วน - กาวลาเท็กซ์ – แป้งข้าวเหนียว ผสมผงเลื่อย+ชันผง+ปูนขาวหรือปูนแดง

เหนียวค่อนข้างแข็งสามารถปั้นได้ไม่คลายตัว (ใช้นิ้วกดดูถ้าลายนิ้วมือไม่คลายตัวเป็นอันใช้ได้) ใช้สำหรับกระแหนะ (คือการกดแม่พิมพ์) ลวดลายต่างๆ ใช้คลึงเส้นลวดปั้นเสริมหน้าโขน ใช้สำหรับปั้นหน้า ใช้สำหรับตีลาย	คลุกเคล้าให้เข้ากัน เก็บใส่ภาชนะไว้เวลาใช้นำมาเข้ากับแป้งเปียกหรือกาวลาเท็กซ์ก็ได้ ใช้เกลี่ยหน้าปั้นหน้าได้ดี *ปูนขาว ต้องเป็นปูนราชบุรีที่ใช้งานปั้นปูนสดจึงจะดี *ปูนแดง (ปูนกินหมาก) ต้องนำมาตากแดดให้แห้ง บดละเอียดนำมาร่อนเป็นผงจึงใช้ได้ **ขี้เลื่อยขยำ** - ปั้นหน้าได้ดี - น้ำหนักเบา มอดไม่กิน - เมื่อแห้งสนิทแข็งแรงไม่แตกหักง่าย - ความหดตัว ไม่มาก - ความแกร่ง ปานกลาง - น้ำหนัก เบาเมื่อแห่งสนิท
๖. รักเทือก คือ รักกระแนะ ที่ปรุงแล้วแบ่งนำมาเคี่ยวไฟเติมรักน้ำเกลี้ยงพอเหลวใช้ เป็นเทือกแทนกาวประดับลายต่างๆ และใช้ติดแววกระจังต่างๆ	๖. ใช้กาวลาเท็ก กาวร้อนในการยึดติด

๗. ทองคำเปลว ใช้ปูทับลงบนพื้นลายที่ลงรักไว้ตึงดีแล้ว เพื่อให้พื้นลายเป็นสีทอง	๗. ทองคำเปลว ใช้ปูทับลงบนพื้นลายที่ลงรักไว้ตึงดีแล้ว เพื่อให้พื้นลายเป็นสีทอง
๘. กระจกแวว พลอยกระจก เลื่อมใช้ประดับแวว กระจังต่างๆ และพื้นผิวช่องไฟที่ต้องการให้มีพื้นผิวต่างออกไป โดยปกติใช้สีเงิน (กระจกฉาบปรอท) แต่ สามารถเลือกใช้สลับสีต่างๆ กันได้ ตามความเหมาะสม (โบราณใช้กระจกเกรียบ ปัจจุบันวิชาหุงกระจกเกรียบของไทยสูญไปแล้ว) เพื่อความสะดวกปัจจุบัน สามารถเลือกใช้พลอยกระจกขนาดต่างๆ และเลื่อมประดับแววได้	

<u>วัสดุประกอบใช้งาน</u>

๑. ไม้กวดกระดาษ เรียก 'ไม้เนียน' มีลักษณะเป็นไม้เนื้อแข็งกลึงกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1 นิ้ว ปลายตัดแฉลบ ขัดผิวให้เรียบเป็นมัน ใช้กวดหุ้นกระดาษเพื่อให้เนื้อกระดาษแน่นและใช้ กดกระแหนะลาย (โบราณใช้กระดูกสัตว์ทำไม้เนียน)	

๒. เกรียงปั้นหรือมีดสแตนเลส ใช้เกลี่ยหน้าปั้นหน้า มีดตัดกระดาษ (คัทเตอร์) ใช้ผ่าหุ่น ด้ายกลุ่ม – เข็มเหล็กหมาด ใช้เย็บหุ่น	
๓. เลื่อยฉลุ – ใบเลื่อย คีม, กรรไกรตัดหนัง, ลวดเข้าโครง, ลวดเย็บ ใช้ในการสร้าง กรรเจียกจอน หูกุณฑล	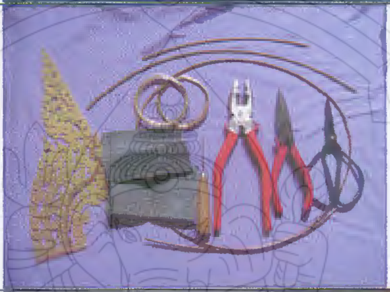
๔. แปรงจีน พู่กันแบน ใช้ทารัก, ทาชแลกค์ ตลอดจนการปิดทอง แปรงขนอ่อน (ขนกระต่าย) ใช้ในการปัดผิวทอง (ปัดผงทอง)หมายเหตุ การใช้แปรงหรือพู่กัน ควรใช้เฉพาะงาน อย่าใช้ปะปนกัน	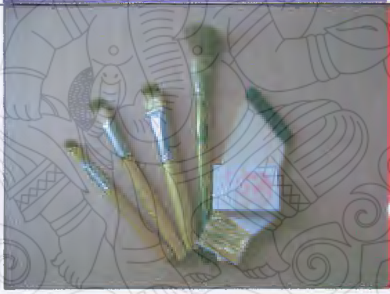
๕. รักสี (สีปิดทอง) ใช้แทนรักน้ำเกลี้ยง (ดูสูตรการทำสีปิดทอง)	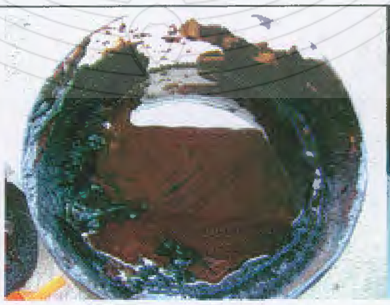
๖. อุปกรณ์ที่ใช้ในการฉลุมุกในส่วนฟัน และเขี้ยว	

10. อุปกรณ์ที่ใช้ในการกลึงยอด		

<u>วัสดุเขียนสี</u>

1. สีฝุ่น สีต่างๆ
2. กาวยางกระถิน, ยางมะขวิด
3. โกร่งบดสี (โกร่งบดยา)
4. พู่กันแบน-กลมขนาดต่างๆ
5. ยางมะเดื่อ
6. สารกันบูด

<u>สีเขียนหน้าโขน</u>

ใช้สีฝุ่น เพราะมีคุณสมบัติไม่สะท้อนแสงเมื่อต้องแสงไฟ

<u>วิธีปรุงสี</u>

1. เตรียมน้ำกาว ใช้ยางมะขวิดเป็นยางที่มีคุณภาพดีเยี่ยม มีความเหนียวทนทาน แต่ถ้าหาไม่ได้ให้ใช้ยางกระถิน (Arabic Gum) เมื่อได้นำมาทุบแช่น้ำไว้ 1 คืน หรือถ้ารีบด่วนเคี่ยวไฟอ่อนๆ พอยางละลายใส่สารกันบูด Phenol B.P/U.sp. (Carbolic Acid) (ซื้อที่องค์การเภสัชกรรม) กรองด้วยผ้าขาวบางหรือกระชอนละเอียดใส่ภาชนะมีฝาปิดเก็บไว้ใช้ได้นาน

2. เตรียมโกร่งใส่สี ในอัตราส่วนสีฝุ่น 3 ช้อน : น้ำกาว 1 ช้อน ถ้าเป็นสีผสมต้องคนเนื้อสีให้เข้ากันก่อนจึงตักน้ำกาวใส่

3. บดสีกับน้ำกาวให้เข้ากันเติมน้ำสะอาดเล็กน้อย (น้ำต้มได้ยิ่งดี) บดสีจนกว่าเนื้อสีจะละเอียดถ้าสีใดไม่เข้ากาวให้เติมสุรา 28 ดีกรี หรือกอฮอล์ ลงเล็กน้อยจะช่วยได้ เมื่อได้สีแล้ว ก่อนนำมาใช้ต้องทดสอบก่อนโดยทาบนพื้นกระดาษ เมื่อแห้งใช้นิ้วไม่เปียกน้ำลูบเบาๆ หากฝุ่นหลุดติดนิ้วแสดงว่าสีอ่อนกาว ต้องเติมน้ำกาวอีก หากทดสอบ พบว่าสีที่ทาผิวแห้งเป็นมันวาว มีรอยแตกลายงาแสดงว่าสีนั้นแก่กาว ต้องเติมน้ำอีก คนให้เข้ากันแล้ว ทิ้งพักไว้ 1 คืน พอสีนอนตะกอนให้เทน้ำกาวออกบ้าง เติมน้ำแล้วบดสีให้เข้ากันทดสอบจนสีเกาะติดพื้นผิวดีจึงใช้ได้

*ปัจจุบัน มีสีทดแทนสีฝุ่นที่ใช้ได้ดี เช่น สีอะคีริค, สีปาก้า, สีน้ำพลาสติกชินแคร์ แต่มีข้อจำกัดคือมีสีให้เลือกใช้น้อยสีมาก แนวทางแก้ไข คือ สามารถใช้ร่วมหรือผสมด้วยสีโปสเตอร์เพราะสีโปสเตอร์จะมีสีให้เลือกมากสีกว่า

<u>ยางมะเดื่อ</u>

ใช้เขียนปิดทองเส้นฮ่อคั้งเดิมใช้ยางที่สับจากต้นมะเดื่อ เรียกว่ายางมะเดื่อชุมพร หรืออุทุมพรโดยสับยางตอนช่วงอากาศเย็น ตี4 – ตี5 น้ำยางจะไหลดีเมื่อได้กรองด้วยผ้าขาวสะอาดผ้าควรชุบน้ำบิดหมาดๆ กันยางติด ใส่ขวดเก็บไว้ใช้

*ปัจจุบันมียางมะเดื่อเทียม หรือเรียกยางมะเดื่อนอก (หมายถึงนอกต้นมะเดื่อ) ใช้ได้ดีและไม่กัดขนแปรง ล้างขนพู่กันง่ายด้วยน้ำโดยไม่ต้องล้างน้ำมันก๊าด

บทที่ ๓

ขั้นตอนการสร้างหัวโขน

๑. การปั้นหุ่น-ทำพิมพ์-ถอดพิมพ์

การปั้นหุ่น หมายถึงการขึ้นหุ่นรูปหน้า ศีรษะโขน ตามพงศ์รามเกียรติ์ ด้วยดินเหนียวหรือดินน้ำมันโดยยึดสัดส่วนศีรษะมนุษย์เป็นหลัก โดยวัดรอบศีรษะเผื่อเส้นรอบวงไว้ประมาณ 1 นิ้วฟุต ปั้นตกแต่งหุ่นดีแล้วนำมาทำพิมพ์ถอดพิมพ์ จะได้หุ่นปูนแทนหุ่นดิน เป็นหุ่นพอกกระดาษ

<u>วัสดุ-อุปกรณ์</u>

- ดินเหนียว ดินน้ำมัน
- แป้นหมุน
- เหล็กเส้นหรือท่อแป๊ปน้ำ+ข้อต่อ
- ค้อน ตะปู 2 นิ้วหรือตะปูเกลียว
- แป้นไม้ขนาด 12” × 12”

<u>ปฏิบัติงาน</u>

- ยึดเหล็กเส้น หรือท่อแป๊ปกับแป้นไม้ ขึ้นโครงผูกครอสด้วยลวดเหล็กขึ้นดิน ปั้นหุ่นให้ได้ตามแบบตามพงศ์ที่ต้องการ

<u>ทำพิมพ์ - ถอดพิมพ์ - หล่อหุ่น</u>

- สิ่วหน้า 1” ลวดเหล็กขนาดเล็ก
- ปูนปลาสเตอร์
- ถังน้ำพลาสติก
- กาบมะพร้าว (ใยมะพร้าว) เศษกระสอบ
- กระดาษทรายน้ำ
- แปรงทาสี 1”
- ภาชนะผสมปูน (กะละมังพลาสติก)
- น้ำมันวาสลิน
- สีฝุ่น
- อลูมิเนียมแผ่นเรียบ

- แบ่งหุ่น โดยใช้อลูมิเนียมแผ่นเรียบกั้นต้นแบบเป็น 3 ส่วน ดูลักษณะความยากง่ายของการถอดพิมพ์

- ผสมปูนปลาสเตอร์ให้เสมอน้ำใส่สีฝุ่น ตีปูนให้เข้ากับน้ำไล่ฟองอากาศออกใช้มือวักปูนดีดเนื้อปูนให้เข้าตามซอกเล็กซอกน้อยให้สม่ำเสมอทั้งชิ้นงาน ต้องมั่นใจว่าไม่มีฟองอากาศแล้ว ผสมปูนปลาสเตอร์พอกปูนปลาสเตอร์ให้หนาประมาณ 1"ให้ทั่วทั้งชิ้นงานใส่เหล็กเสริมความแข็งแรงของพิมพ์ ถอดแผ่นอลูมิเนียมออก ใช้สิ่วหน้า 1" ค่อยๆ งัดพิมพ์แต่ละส่วนให้แยกออกจากกัน ก่อนกระทำควรใช้ไม้เคาะหุ่นพิมพ์เบาๆ จนทั่วเพื่อให้พิมพ์คลายตัวจากหุ่นดิน เมื่อถอดพิมพ์ ทำความสะอาดผิวด้านในทาน้ำสบู่ให้ทั่วแม่พิมพ์ ประกอบแม่พิมพ์ รัดให้แน่น ผสมปูนปาสเตอร์ตามสูตร คือ ให้เสมอน้ำ ตีปูนไล่ฟองอากาศ ตักฟองอากาศออกใช้มือตักปูนเกลี่ยพิมพ์ภายในให้ทั่วระวังฟองอากาศด้วยผสมปูนอีกครั้ง ใช้ใยมะพร้าวหรือผ้ากระสอบตัดชิ้พอประมาณชุบปูนภายในให้ทั่ว (การผสมปูนครั้งนี้อาจเหลวหน่อย เพื่อยืดเวลาแห้งเซ็ทตัวของปูน จะได้ปฏิบัติงานได้อย่างไม่ต้องเร่งรีบมากจนเสียหาย) โดยให้มีความหนาประมาณ 1 นิ้วเศษๆ ให้ความหนาเสมอทั่วกัน ปล่อยทิ้งไว้ ขณะปูนเซ็ทตัวจะเกิดความร้อน ช่วงเวลานี้เหมาะแก่การถอดพิมพ์ ให้ทำการถอดพิมพ์ได้เลย จะได้หุ่นปูน สำหรับพอกหุ่นกระดาษ นำหุ่นปูนมาแต่งรอยตะเข็บให้เรียบร้อย สังเกตุดูถ้ามีฟองอากาศหรือชำรุดขณะถอดพิมพ์ให้ดำเนินการซ่อมทันทีขณะที่ปูนยังเปียกอยู่ จากนั้นขัดแต่งด้วยกระดาษทรายน้ำพอผิวเรียบเป็นใช้ได้

๒. การพอกหุ่น (ขึ้นหุ่นกระดาษ)

วัสดุ – อุปกรณ์

- กระดาษข่อย กระดาษฟาง กระดาษสา
- คัทเตอร์ + ใบมีด เหล็กหมาด + ด้ายกลุ่ม + เข็ม
- แป้งข้าวเจ้า + แป้งสาลี + สารส้ม + สารกันบูด
- ภาชนะเคี่ยวแป้ง ไม้พาย เตาไฟฟ้า
- ไม้เนียน (ไม้กวดกระดาษ)
- แป้นหมุน
- ถังน้ำพลาสติก
- ภาชนะฉีดพรมน้ำ

<u>ปฏิบัติงาน</u>

- นำหุ่นปูนขึ้นแป้นหมุน

- ขั้นแรก นำกระดาษฟางมาฉีกชุบน้ำปิดหุ่นปูนให้ทั่วประมาณ 3 ชั้น

- เตรียมแป้งเปียกใส่สารส้มหรือสารกันบูดด้วย

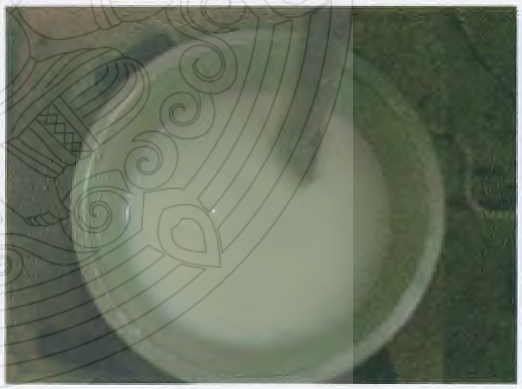

- ใช้น้ำทาพื้นที่ที่จะทำกระดาษกาวเพื่อมิให้แป้งติดพื้น

- ปูกระดาษสา ลงบนพื้นโต๊ะที่ทาน้ำกาวแป้งเปียกปูกระดาษสาทับลงอีกแผ่นแล้วทาแป้งเปียกให้ทั่ว จับมุมกระดาษ 2 ด้านยกกระดาษกาวขึ้นฉีกกระดาษกาวปิดหุ่นทับลงบนกระดาษน้ำ โดยชั้นแรกให้ด้านที่มีแป้งเปียกหงายขึ้นอย่าคว่ำลงเพราะแป้งอาจดูดซึมถึงหุ่นปูนได้ ทำให้ถอดหุ่นไม่ออก ขึ้นกระดาษกาวทั่วหุ่น ใช้นิ้วรีดไล่ฟองอากาศด้วยการปิดหุ่นปิดซ้อนทับกันเล็กน้อยเพื่อให้เยื่อกระดาษประสานกัน

ทากาวที่กระดาษ

ปิดกระดาษให้ทั่ว

เมื่อแห้งนำมากวดพื้นให้เรียบ

__หมายเหตุ__ การขึ้นหุ่นกระดาษห้ามใช้ของมีคมตัดกระดาษ เพราะรอยประสานจะไม่เรียบร้อยและไม่แข็งแรง

- เมื่อผนึกกระดาษกาวทั่วหุ่นแล้วฉีกกระดาษสาปิดทับชั้นต่อไปได้เลยระหว่างนี้ทาแป้งเปียกบนหุ่นได้เมื่อทั่วนำผึ่งแดดให้แห้งนำมากวาดกระดาษจนทั่วหุ่น เพื่อให้เนื้อกระดาษแน่น เพิ่มความแข็งแรงนำหุ่นที่กวดกระดาษแล้ว ทาแป้งเปียกฉีกกระดาษสาปิดทับหุ่นต่ออีก 4 ชั้นนำตากแดด ให้แห้ง กวดหุ่นจนทั่ว

๓. ผ่าหุ่น – เย็บหุ่น - แต่งหุ่นเข้าลวด

- นำหุ่นที่กวดกระดาษแล้วมาผ่าหุ่นกระดาษ โดยผ่าแนวหลังของหุ่น การผ่าหัวหุ่นมีหลายวิธีแล้วแต่ประเภทหัวดังตัวอย่าง ถ้าเป็นหัวลิง หนุมาน จะแบ่งดังรูปที่ ๑ และลักษณะที่เป็นหัวยอด จะผ่าตามแนวกึ่งกลางศรีษะ ด้านหลัง

๑

๒

- ถอดหุ่นกระดาษออกจากหุ่นปูนให้หันด้านหน้าหุ่นที่จะถอดเข้าหาตัว แล้วค่อยๆใช้มือง้างพร้อมทั้งขยับเบาๆ หลายๆครั้งเพื่อให้อากาศเข้าไปแล้วหัวหุ่นก็จะหลุดออกมา

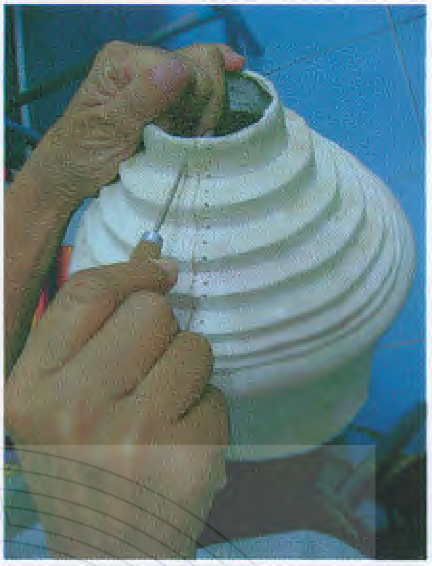

- การเย็บหุ่นใช้เหล็กปลายแหลม เรียกเหล็กหมาด เจาะรูเป็นแนวตามรอยที่ผ่าไว้ เย็บประกอบรัดตรึงให้แน่นแต่งขอบล่างให้ได้ส่วน เข้าลวดขอบล่างเสริมความแข็งแรงและเพื่อดัดหุ่นได้ หากหุ่นกระดาษบิดเบี้ยว ปิดผิวรอยเย็บด้วยกระดาษสาแล้วจึงปิดกระดาษทับให้เรียบร้อยเสริมหางคิ้ว ไพรปาก ลิ้น (ลิง) เย็บส่วนที่เสริมให้แข็งแรง

๔. การสร้างส่วนประกอบเช่น

กรรเจียกจอน หู กุณฑล เครื่องยอด แป้นไม้

<u>วัสดุ – อุปกรณ์</u>

- หนังดิบ, เลื่อยฉลุ + ใบเลื่อย
- เหล็กหมาด, ลวดเข้าโครง, ลวดเย็บ
- กรรไกรตัดหนัง, คีม
- ไม้กลึงยอด (ไม้ทองหลาง)

<u>ปฏิบัติงาน</u>

- ออกแบบเขียนแบบ สัดส่วนเครื่องยอด กรรเจียกจอน ฉลุหนัง เข้าลวดกรรเจียกจอน หู กุณฑล นำแบบกรรเจียกจอน หู กุณฑลที่ฉลุหนังแล้ว มาลองทาบส่วนที่จะติดลงบนหุ่นกระดาษเขียนแนวที่จะติด ผ่ารอยลงบนหุ่นกระดาษเตรียมไว้ ส่วนหูสามารถเย็บติดหุ่นได้เลย เพราะไม่เกะกะขณะปั้นหน้า ประดับลายนำพื้นลายกรรเจียกจอน มาตีลายประดับลายพร้อมทั้งกุณฑลด้วย

- เครื่องยอดส่งแบบให้ช่างกลึงไม้ (ใช้ไม้ทองหลางเพราะมีน้ำหนักเบา) หรือจะสร้าง แบบกลึงปูน แล้วทำพิมพ์ขึ้นหุ่นกระดาษ หรืออัดผนึกพิมพ์ด้วยสูตรขี้เลื่อยขยำก็ได้จากนั้นนำยอดมาทดสอบกับหุ่นกระดาษให้ได้ความพอเหมาะของส่วนเชิงบาตรกับชั้นเกี้ยวเมื่อได้สัดส่วนแล้วนำยอดไปตีลายประดับลาย เขียนแบบแป้นตั้งหัวโขนส่งช่างกลึงไม้

๕. การเกลี่ยหน้าปั้นหน้า – ปิดผิว

<u>**วัสดุ – อุปกรณ์**</u> เลือกสูตรปั้นหน้าได้ตามความเหมาะสมสูตรขี้เลื่อยขยำ

- เศษผงเลื่อยร่อนละเอียด	- ชันผง
- ปูนขาว – ปูนแดง	- แป้งข้าวเหนียวเปียก กาวลาเท็กซ์
- เครื่องมือปั้นหน้าเกลี่ยหน้า (ใช้มีดสแตนเลส)	- ภาชนะผสม (ควรเป็นพลาสติก)
- ภาชนะใส่น้ำ	- กระดาษสา แป้งเปียก กระดาษทราย
- ไม้เนียน (กวดกระดาษ)	- ตะไบกลมเส้นผ่าศูนย์กลาง ½"
- สีพลาสติก (ขาว) ซินแคร์	- วานิชดำ น้ำมันซักแห้ง

<u>**ปฏิบัติงาน**</u>

- ผสมส่วนผสมวัสดุปั้นหน้า ตามสูตรนำส่วนผสม แบ่งมาเติมกาวให้เหลวพอเกลี่ยหน้าได้ เกลี่ยหน้าให้ทั่วทั้งหุ่น เพื่อเป็นพื้นยึดเกาะขี้เลื่อยที่จะปั้นหน้าปั้นหน้าตามลักษณะพงศ์รามเกียรติ์ปรับชั้นเกี้ยว (ศีรษะยอด) ให้ได้ทรงเพื่อตั้งรับตัวกระจังยักษ์โล้น ต้องปั้นเสริมขคผม ลิงโล้นปั้นเสริมผมไหว้, ลิ้น (ปากอ้า) เมื่อส่วนที่ปั้นแห้งสนิท ขัดแต่งด้วยกระดาษทรายบิดผิดด้วยกระดาษสาทั้งนอกและในประมาณ 3-4 ชั้น ทาพื้นด้วยสีพลาสติก ลูบด้วยกระดาษทรายละเอียดเจาะตาด้วยตะไบกลมภายในทาวานิชดำ

การปั้นหน้าด้วยรัก

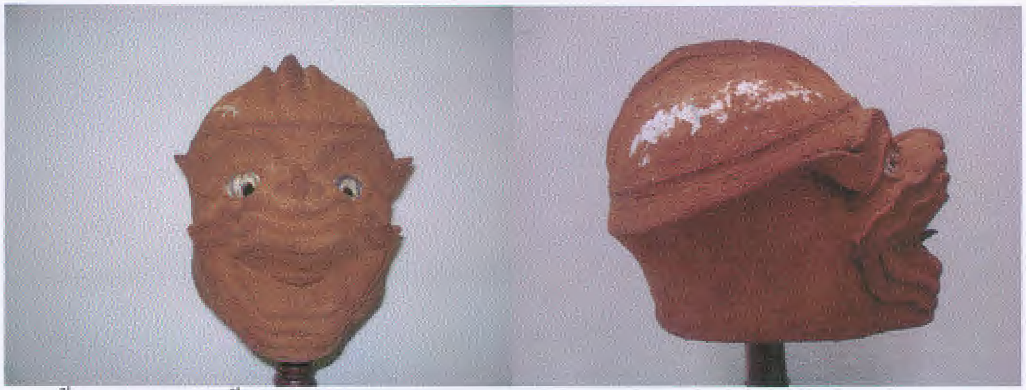

การปั้นหน้าด้วยผงขี้เลื่อยขยำ

<u>หมายเหตุ</u> โบราณจะทำการเจาะตาเมื่อผลงานเสร็จ ถือเป็นการเบิกเนตร แต่ปัจจุบันใช้วัสดุทดแทนไม่สามารถทำการเจาะตาด้วยเหล็กเผาไฟได้ จึงต้องทำการเจาะตาก่อน เพื่อสะดวกในการปฏิบัติงานขั้นต่อๆ ไป เมื่องานเสร็จสมบูรณ์หรือระหว่างเขียนตาช่างอาจกำกับคำเบิกเนตรขณะนั้นได้เช่นกัน

๖. การประกอบตามุก – ฟันมุก – กรรเจียกจอน – กุณฑล

หลังจากปั้นหน้า ปิดผิว ทำพื้นหน้าแล้ว นำกรรเจียกจอนที่ประดับลายแล้วมาเย็บติดลงบนหุ่นกระดาษประดับตามุก ฟันมุก โดยใช้กระดาษลอกลาย ลอกสัดส่วนของตาและฟันแล้วฉลุชิ้นมุกนำมาประดับส่วนเขี้ยวมุก เมื่อเจียรเสร็จ เก็บไว้ประกอบหลังเขียนสีก็ได้

วัสดุ-อุปกรณ์

- ชิ้นเปลือกหอยมุกเจียรหินปูนออกแล้ว- เลื่อยฉลุ + ใบเลื่อย
- กาวลาเท็กซ์

- ลอกลายเส้นตาฟัน ด้วยกระดาษไขตัดฉลุตา ฟันมุก นำมาประดับบนหุ้นกระดาษ ขัดผิวตา ฟันมุกด้วยกระดาษทรายให้ผิวมันเงา

วัสดุ-อุปกรณ์

- แบบฉลุกรรเจียกจอน กุณฑล
- เหล็กหมาด
- ลวดเย็บ คีมตัดลวด

ปฏิบัติงาน

- นำแบบกรรเจียกจอนที่ฉลุหนังเข้าลวดแล้วมาประกอบเย็บติดหุ่นกระดาษ พร้อมกุณฑลด้วย

๗. การตีลาย – ประดับลาย

การตีลาย หมายถึงการนำวัสดุผสมตามสูตรมากดบนแม่พิมพ์ลาย จะได้ตัวลายนำมาประดับลาย ภาษาหัวโขนเรียก "กระแหนะลาย"

<u>วัสดุ – อุปกรณ์</u>

- แม่พิมพ์ลาย (พิมพ์กลับ)
- เตรียมวัสดุกระแหนะลาย
- ภาชนะใส่ตัวลาย
- เครื่องมือตีลาย เช่น ไม้เนียน น้ำสบู่เหลว น้ำมันทาพิมพ์ ไม้กลัดเหลาปลายแหลม

<u>หมายเหตุ</u> พยายามหลีกเลี่ยงการใช้เข็มจิ้มตัวลายขึ้นจากพิมพ์ เพราะในเวลาไม่นานแม่พิมพ์จะชำรุดเสียหาย

- แปรงสีฟัน กาวลาเท็กซ์หรือรักเทือก
- คัตเตอร์

<u>ปฏิบัติงาน</u>

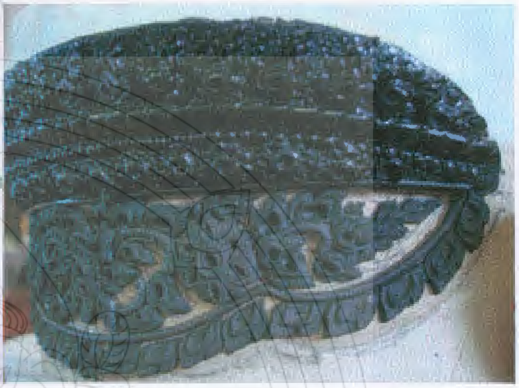

เพื่อความสะดวกในการปฏิบัติงาน คือ คนหนึ่งตีลายอีกคนประดับลายประดับลายรักร้อยเป็นอันดับแรกโดยวางลายจากแนวกลางข้างหูซ้อนทับลายไปด้านหน้าและด้านหลังทั้งซ้ายและ ขวา กลึงเส้นลวดประดับขนาบข้างรักร้อยให้รอบศีรษะให้แนวรอยต่ออยู่ด้านหลัง ขนาดเส้นลวดทั้งบนล่าง มีข้อจำกัดอยู่ว่า เส้นลวดต้องมีขนาดเท่ากันทั้งศีรษะจึงจะงาม วางตัวเนื่องให้ชิดแนวเส้นลวดบน – ล่าง ตัวเม็ดอาจสร้างจากแม่พิมพ์หรือสร้างสดๆ ก็ได้ โดยกลึงเส้นลวดให้ใหญ่หน่อยแล้วใช้เครื่องมือกดบนเส้นลวดจะได้ลายเม็ดเนื่องต่อเนื่องมีขนาดเท่า กันสวยงาม(เครื่องมือต้องสร้างเองทำจากไม้ตะเกียบก็ได้) ประดับตัวกระจังชั้นที่ 1,2,3,4,5 ตามลำดับโดยประดับลายสับหว่างกัน เพื่อมิให้กระจังบังแวว

*ถ้าเป็นศีรษะลิงโล้น เมื่อประดับลายรักร้อยเส้นลวดลายเนื่องแล้ว วางกระจังรอบศีรษะได้เลยแต่ถ้าเป็นพญาลิงต้องประดับกระจังตาอ้อยก่อนจึงประดับกระจังแวว

*ถ้าเป็นศีรษะเสนามีกระบังหน้า ให้ประดับลายกระจังซ้อนตัวกลางก่อนแล้วจึงประดับลายกระจังรวนซ้าย-ขวาประดับลายแข้งสิงห์ เส้นลายเม็ดเนื่องวางแนวร่องกระจก ประดับลายกรอบพักตร์ ตามลำดับ

- ประดับลายผ้าจีบ รอบศีรษะ
- ประดับลายทิศ (ประจำยาม)
- ประดับลายทับจอน
- ประดับลายท้ายทอย
- ประดับลายกรรเจียกจอน, กุณฑล
- ประดับลายเครื่องยอด

๘. ทำพื้น – ลงรัก – ปิดทอง

ก่อนทำพื้น ควรให้ลายกระแหนะแห้งเซ็ทตัวดีก่อน ประมาณ 3-5 วันจึงทำพื้น ลงรัก-ปิดทอง ข้อควรระวังคือ เมื่อทำพื้นแล้วห้ามจับต้องตัวลายถ้ามือไม่สะอาดพอ เพราะจะทำให้รักแห้งบ้างไม่แห้งบ้าง อันเนื่องจากพื้นสกปรก พู่กันทารักต้องสะอาด อย่าใช้ปนกับงานอื่น เมื่อใช้งานเสร็จต้องทำความสะอาดทันที ควรล้างภู่กันทารักด้วยน้ำมันซักแห้งหรือน้ำมันสน อย่าใช้ทินเนอร์ จะทำให้ขนภู่กันเสีย ล้างน้ำมันแล้วต้องล้างน้ำสบู่ และน้ำสะอาด เช็ดให้แห้งเก็บไว้เฉพาะที่

หมายเหตุ แปรง –ภู่กัน ควรใช้เฉพาะงานอย่างใช้ปะปนกัน

<u>วัสดุ – อุปกรณ์</u>

- รักน้ำเกลี้ยง หรือรักสี
- ชแลกค์เหลือง No.๓ หรือ No.๗
- แอลกอฮอล์
- ทองคำเปลว
- ภาชนะเก็บผงทอง
- แปรงทารัก แปรงจีน พู่กันแบน
- น้ำมันสน
- สีสเปรย์หรือสีแห้งเร็ว
- แปรงขนกระต่าย

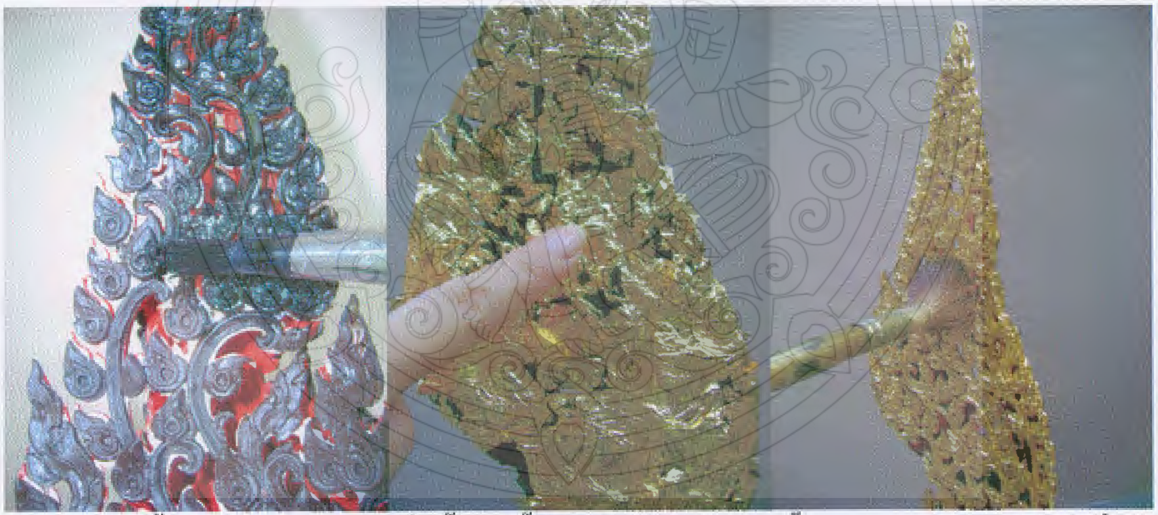

การทำพื้นด้วยยางรักทารักให้ทั่วทั้งลายทิ้งให้แห้งสนิท และทำซ้ำประมาณ ๓ รอบให้ลายอิ่มตัว ทิ้งให้แห้งสนิท แล้วจึงทารักเพื่อทำการปิดทองในลำดับต่อไป

รักน้ำเกลี้ยง เคี่ยวไฟอ่อนไล่ความชื้น ถ้าเป็นรักปี๊บต้องกรองด้วยผ้าซิลค์สกรีนกรองกลางแดดจัดๆ แล้วจึงแบ่งมาเคี่ยวไฟ แต่ถ้าเป็นรักกระป๋อง ¼ แกลลอน เป็นรักน้ำเกลี้ยงอย่างดี No.1 ของเชียงใหม่ ไม่ต้องกรองแบ่งมาเคี่ยวไฟอ่อนๆ ใช้ได้เลย

<u>ตู้บ่มรัก</u>

ควรทำเป็นชั้นวางเป็นตาข่ายรองรับ และผนังรอบ 4 ด้าน เป็นมุ้งลวดหรือตาข่ายด้วย ควรอยู่ในร่มในห้องอย่าให้ถูกแดด ในตู้ต้องมีภาชนะใส่น้ำไว้ เมื่อบ่มงานรักต้องคลุมภายนอกตู้ด้วย ผู้ชุบน้ำหมาดๆ คุณสมบัติของรัก จะแห้งดีในที่ที่มีอากาศเย็น มีความชื้น ช่างจึงมักนิยมปิดทองในช่วงหน้าฝนหรือหน้าหนาว ส่วนอากาศร้อนๆ รักจะไม่แห้งยิ่งถูกความร้องยิ่งไหลเยิ้ม

- เมื่อทำพื้นแล้ว พื้นแห้งดีแล้ว ลงรักจนทั่วพื้นที่ที่จะปิดทอง แล้วจึงปิดทอง การปิดทอง ปูแผ่นทองลงบนพื้นที่ที่ลงรักไว้โดยปูจากซ้ายไปขวาและล่างขึ้นบนโดยให้แผ่นทองซ้อนทับกันเท่าก้านไม้ขีดก็พอ เมื่อปูทองทั่วใช้นิ้วกดแผ่นทองให้แนบพื้นงานจนทั่ว จากนั้นปูแผ่นทองทับอีกครั้ง ใช้พู่กันปิดทอง กระทุ้งทองให้เข้าซอกลายจนทั่ว ปัดผงทองออก ควรมีภาชนะใส่เวลาปิดทองควรมีลังกระดาษใหญ่พอประมาณกับชิ้นงานเพื่อเก็บผงทอง แล้วนำผงทองมาใส่ภาชนาขนาดย่อย เพื่อใช้ปิดทองเส้นฮ่อต่อไป

การทำพื้นด้วยสีใช้สีดำทำให้ทั่วลายทิ้งให้แห้งประมาณ ๒ รอบสังเกตดูลายอิ่มสวยทิ้งให้แห้งสนิท แล้วใช้รักสีทาให้ทั่วลวดลาย ทิ้งให้หมาด พอที่จะปิดทองได้

รักสี (ดูสูตรการปรุงรักสี) ในหัวเรื่องวัสดุทดแทน

การปฏิบัติงาน

1. ทำพื้น การเลือกวัสดุทำพื้นขึ้นอยู่กับวัสดุกระแหนะลายการทำพื้นเป็นการทำความสะอาดพื้นผิวและให้เกิดเป็นเงางามเวลาปิดทองถ้าพื้นดีผิวทองจะมันวาว
2. ถ้าตัวกระแหนะลาย เป็นรักกระแหนะแท้ ขี้ผึ้งชัน ให้ทำพื้นด้วยชแลกค์
3. ถ้าตัวกระแหนะลาย เป็นรักเทียม ปูนแคลเซี่ยม สีโป๊ว ให้ทำพื้นด้วยสีแห้งเร็ว หรือสีสเปรย์ จะสะดวกกว่าทำพื้นด้วยชแลกค์
4. การทำพื้นชแลกค์ ทาชแลกค์ประมาณ 4-5 เที่ยว โดยแต่ละเที่ยวควรมีเวลาห่างกัน 10-15 นาที
5. ถ้าเป็นน้ำรัก (รักน้ำเกลี้ยง) การทาพื้นรักแต่ละเที่ยวควรมีเวลาห่างกันประมาณ 1 สัปดาห์หรือจนกว่ารักจะแห้งดี ควรมีตู้บ่มรัก เพื่อป้องกันฝุ่นละออกและเพื่อให้รักแห้งตัวดี ทำพื้นรัก 1-2 เที่ยวก็พอ

<u>ข้อควรระวังในการทำพื้น</u>

การทำพื้นที่ดีพื้นต้องเป็นเงาวาวแต่ต้องระวังอย่าให้ตัวลายเลือนไม่คมชัด

<u>การปิดทองด้วยรักสี</u>

- ทำพื้น ชแลกค์ 4 เที่ยว ระยะเวลาห่างแต่ละเที่ยว 10-15 นาที
- ปล่อยทิ้งไว้ 1 วัน ให้ชแลกค์แห้งดี
- ทารักสี คนรักสีให้เข้ากันดีก่อนควรทาบางๆ อย่าให้รักหนาเพราะจะทำให้ผิวย่นปล่อยทิ้งไว้ในที่ระบายอากาศได้ดีอย่าให้ถูกแดดและควรเก็บในที่ปราศจากฝุ่นละอองมากด้วยประมาณ 4 ชม. รักตึงดี
- ปูแผ่นทองจนทั่วงานกวดแผ่นทองด้วยนิ้วบางๆ ให้แนบชิ้นงานและปูแผ่นทองทับอีกครั้งกระทุ้งด้วยแปรง ปิดทองจนทั่ว ปัดผงทองออกด้วยแปรงขนกระต่าย อนึ่งหากมีงานปิดทองมากควรทารักสีในช่วงเย็น เช้ามาก็ดำเนินการปิดทองได้เลย โดยไล่ปูทองให้ครบงานทุกชิ้นก่อนแล้วจึงมาเก็บรายละเอียดกระทุ้งทองให้ทั่วงานจนเสร็จรักสีที่ผสมสูตรรักปิดทองนี้ถ้าเข้าใจถึงลักษณะของตัวถ่วงสามารถผสมอัตราส่วนถ่วงเวลาให้รักมีความเหนียวตึงอยู่ได้นานถึง 24 ชม. โดยไม่ต้องเร่งรีบ ปฏิบัติงานเกินไปจนงานไม่เรียบร้อย

ปูแผ่นทองคำเปลวให้ทั่วทั้งชิ้นงานแล้วใช้นิ้วกวดให้แผ่นทองปิดให้สนิท

ใช้ภู่กันแตะเนื้อนองแล้วนำมายีไปที่ลวดลายหรือซอกลายให้ทั่วทั้งชิ้นงาน

๑๐. การเขียนสี – เขียนหน้า

เขียนตามพงศ์รามเกียรติ์ต้องศึกษาเกี่ยวกับสีกายสีหน้าโขนและคุณสมบัติของสีที่ใช้งานรวมทั้งสีผสมแบบโบราณชื่อที่เรียกสีต่างๆ ตลอดจนเทคนิคการผสมสีฝุ่น

<u>วัสดุ – อุปกรณ์</u>

- สีฝุ่นสีต่างๆ หรือสีโปสเตอร์, สีพลาสติก, สีอะคีริค, สีปาก้า
- กาวยางกระถิน
- โกร่งบดสี (โกร่งยา)
- ยางมะเดื่อ
- ภาชนะใส่น้ำ – น้ำสะอาด
- สารกันบูด
- พู่กันเขียนสี – เขียนเส้นขนาดต่างๆ
- ทองคำเปลว

<u>ปฏิบัติงาน</u>

- เขียนสีตามพงศ์รามเกียรติ์
- เขียนตา ฟัน
- ปาก
- เขียนไพรคิ้ว ไพรตา ไพรปาก ไพรเครา สีเขียนไพรปกติใช้สีเขียวกลาง แต่ถ้าหน้าเขียวให้ใช้สีไพรเป็นมอคราม
- ตัดเส้น แลเส้น ตา, ฟัน, ไพรคิ้ว, ไพรตา, ไพรปาก, ไพรเครา

การเขียนเส้นฮ่อ

เมื่อปิดทองแล้วก็ระบายสีบนผิวหน้าพงศ์ของหน้าโขน รวมทั้งเขียนเส้นฮ่อประกอบด้วยสี ๔ สี ด้วยกันคือ สีลิ้นจี่ สีแดงชาด ชมพู และทอง วิธีเขียนใช้ชมพูเขียนก่อนกะดูเอาเส้นหนาตามต้องการ จากนั้นจึงใช้สีแดงชาดตัดทับส่วนล่างแบ่งครึ่งสีชมพู เสร็จแล้วใช้สีลิ้นจี่ตัดทับแบ่งครึ่งแดงชาดอีกครั้งหนึ่ง ส่วนสีชมพูข้างบนใช้ยางมะเดื่อชุมพรทาแบ่งครึ่งพอหมาดปิดทองเป็นส่วนบนสุดของเส้นฮ่อ

อนึ่งถ้าหน้าโขนสีเข้มคล้ายสีลิ้นจี่ ใช้แดงชาดเป็นสีล่างสุดแล้วให้ใช้สีขาวเขียนเหนือแทนสีชมพู หน้ามีสีชมพูหรือสีหงชาดก็ใช้ขาวแทนชมพู สำหรับหน้าทองใช้ชาดตัดเหนือทองเน้นให้เห็นเป็นเส้นเล็กๆ อีกเส้นหนึ่งต่างหาก

เส้นฮ่อ คือลายเส้นโค้งไปโค้งมาอย่างถูกคลื่นในหน้าโขน

<u>หลักการเขียนเส้นฮ่อ</u>

1. เขียนหงชาด (ชมพู)
2. เขียนชาดทับหงชาดครึ่งหนึ่ง
3. เขียนสีลิ้นจี่ใต้ชาด
4. เขียนเส้นทองโดยเขียนยางมะเดื่อเหนือหงชาดแล้วปิดทับด้วยทองคำเปลว

<u>หมายเหตุ</u> การเขียนเส้นฮ่อ เขียนเส้นให้แนบสันขอบให้ช่องไฟห่างเสมอกัน และควรมีระยะห่างระหว่างเส้นเท่ากับความหนาของเส้นฮ่อพองาม เส้นฮ่อคือ เส้นริ้วรอยบนใบหน้า เป็นเส้นที่ช่วยเสริมอารมณ์ให้หัวโขนมีเสน่ห์ชวนมองยิ่งขึ้น

เส้นไพร โบราณกำหนดไว้ ๒ สี คือ สีเขียว - สีฟ้า โดยหัวสีเขียวจะเขียนเส้นไพรสีฟ้า ถ้าเป็นหัวโขนสีอื่นใช้เส้นไพรสีเขียว เห็นมีเพียงอินทรชิตในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร หัวเดียวที่เป็นหน้าเขียวแต่ใช้ไพรสีแดง - เหนือไพรคิ้ว ไพรตา ไพรปาก ไพรเคราประจุดบนเส้นทองเหนือไพรคิ้ว ไพรตา ไพรปาก ไพรเคราด้วยสีดำให้ระยะห่างจุดเว้นจุดพองาม

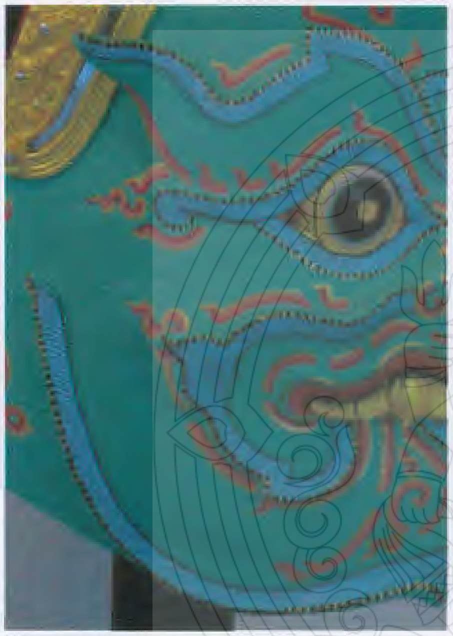

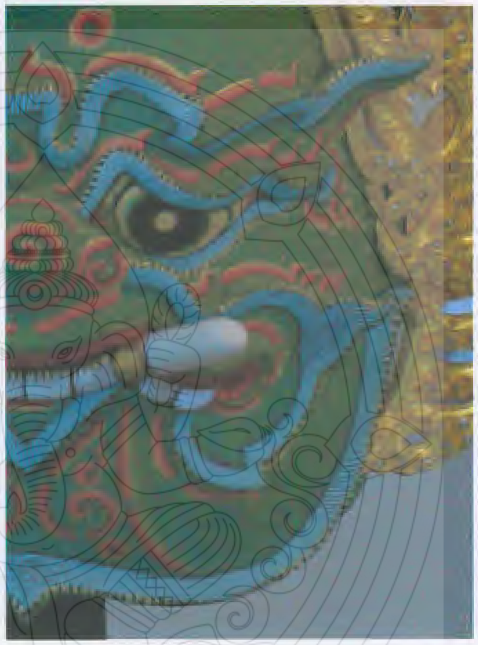

การเขียนผ้าโพก การลงสีเขียนลวดลายด้านหลังท้ายทอย (ผ้าโพก) ลวดลายผ้าโพกนี้ช่างจะออกแบบลวดลายที่เขียนให้ดูเหมาะสมและสวยงาม

๑๑. การประดับแววประกอบเครื่องยอด

การประดับแววคือ การฝังแววบนตัวลายกระจังต่างๆ ช่วยเสริมให้ลวดลายมีประกายแวววาวขึ้นเมื่อจับแสงไฟ

วัสดุ – อุปกรณ์

- พลอยกระจกขนาดต่างๆ
- กระจกแวว
- เลื่อมสีต่างๆ
- กาวลาเท็กซ์
- เครื่องมือจับพลอย (ไม้ไผ่เหลาพอจับถนัด เสี้ยมปลายติดขี้ผึ้งไว้จับพลอย)
- เครื่องมือกดฝังพลอย (ไม้ตะเกียบเจียรส่วนปลายให้เว้าเป็นบ่อเล็กน้อยใช้กดเม็ดพลอยให้ฝังตัวในรูแววตัวกระจัง)
- กรวยพลาสติกทำเองสำหรับใส่กาว

ปฏิบัติงาน

- บีบกาวลาเท็กซ์ลงรูแวว ระวังอย่าให้มากจนล้นเลอะเทอะ
- จับพลอยประดับตามรูแวว
- ใช้ไม้กดพลอย กดฝังพลอยเพื่อความคงทนไม่หลุดง่ายเมื่อประดับแววเรียบร้อยทำการประกอบเขี้ยวยักษ์โดยผูกมัดด้วยลวดเย็บปั้นเสริมโคนเขี้ยว ปิดทองให้เรียบร้อยนำกรรเจียกจอนที่ประดับลายลงรักปิดทองประดับแววแล้วมาเย็บประกอบศีรษะและกระแหนะลาย เสริมส่วนทับจอนทำพื้นลงรักปิดทองประดับแววประกอบยอดหัวโขนที่สำเร็จขั้นตอนแล้ว (โบราณทำถอดยอดได้เพื่อสะดวกในการขนย้าย) จากนั้นตั้งวางลงบนแป้นไม้ ที่เตรียมไว้ เป็นอันเสร็จสิ้นขบวนการประดิษฐ์หัวโขน

ปัญหา – อุปสรรค ในการสร้างหัวโขนในปัจจุบัน

1. สภาพเบี่ยงเบนทางเศรษฐกิจและสังคม
2. ค่านิยมอยู่ในวงจำกัด
3. ค่าใช้จ่ายสูงสิ้นเปลืองเวลามาก
4. ช่างผู้มีฝีมือสูงมีน้อยมักหวงวิชา
5. สถานศึกษาโดยตรงมีน้อยขาดบุคลากรที่มีความชำนาญพิเศษ

การจัดเก็บดูแลรักษา

1. สถานที่จัดเก็บควรเป็นห้องโถงอากาศถ่ายเทได้ดี ไม่อับชื้น
2. มีตู้กระจกใส เป็นตู้โชว์งาน
3. ศีรษะเทพเจ้า ครู ควรจัดวางโต๊ะหมู่บูชา ให้ถูกต้องตามลำดับชั้น ตามพงศ์ มีแป้นวางหัวโขน
4. หมั่นดูแลรักษาเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอ หากพบขี้มอดร่วงบริเวณแป้นวาง ให้แยกศีรษะนั้นออกมาทำการฉีดยาฆ่าแมลงอบตู้ไว้ แล้วนำศีรษะนั้น นำมาทำลายมอด หากเล็กน้อยนำมาใส่ตู้อบยาฆ่าแมลง อบยาประมาณ 7-10 วัน สังเกตดูถ้าไม่มี

ขี้มอดร่วงลงมาแสดงว่ามอดถูกทำลายแล้วหรือจะใช้เข็มฉีดยาฉีดกอฮอล์เข้าไปในรูมอด มอดจะตายเอง แต่ควรระวังอย่าให้กอฮอล์ซึมถึงชั้นเขียนสี หากพบการเจาะกินของมอดหนาแน่นมากให้ส่งช่างซ่อมผู้มีความชำนาญต่อไป

5. ศีรษะที่สวมใส่แสดงมักมีคราบเหงื่อไคล ควรผึ่งให้แห้งดีก่อนจัดเก็บเข้าตู้ อาจห่อหุ้มด้วยถุงพลาสติกใส แต่อย่าวางซ้อนทับกัน จะทำให้สีหลุดติดกันหรือชำรุดเสียหายได้

ความรู้เกี่ยวกับการซ่อมหัวโขนเชิงอนุรักษ์

การซ่อมหัวโขนที่ถูกมอดทำลายอย่างถูกวิธี ไม่ควรกระทำแบบสุกเอาเผากิน โดยปิดผิวกระดาษผนึกทับรูมอดหลายๆ ชั้น เพราะนั่นมิใช่วิธีที่ถูกต้อง เท่ากับช่วยเสริมอาหารและที่อยู่อาศัยของมอดให้ยังคงขยายพันธ์ยาวนานอยู่ต่อไป

หนทางที่ถูกต้องคือ ทำลายรังของมอดพร้อมตัวอ่อนและไข่ให้หมดสิ้น มอดเมื่อเจาะหุ่นหัวโขนเข้าไปทำรังจะสร้างรังซึ่งมีอาหารอยู่พร้อมคือ ส่วนที่เป็นแป้งเปียกและเยื่อกระดาษจะขยายอาณาเขตเป็นเนื้อที่กว้างขึ้นเรื่อยๆ และจะวางไข่ เมื่อวางไข่แล้ว มอดก็เจาะทางออกกไปหาที่อาศัยใหม่ จึงเป็นเหตุให้หัวโขนที่อยู่บริเวณใกล้ๆ กันถูกมอดเจาะหมดทุกศีรษะ เมื่อไข่ฟักตัวจะเป็นตัวอ่อนมีลักษณะเป็นตัวหนอนสีขาวแล้วเป็นดักแด้และเจริญพันธ์เป็นมด เป็นวงจรชีวิต จนกระทั่งอาหารและที่อยู่อาศัยไม่อยู่ในสภาพเหมาะสม มอดก็จะบินไปหาแหล่งอาหารและที่อยู่ใหม่

การกำจัด ถ้าหัวโขนที่อาการไม่หนักมาก โครงปั้นภายนอกยังคงสภาพแข็งแรงอยู่ เราสามารถทำการผ่าตัดโครงในได้โดยไม่ต้องเข้าเฝือก โดยค่อยผ่าลอกผิวกระดาษภายในออกจะพบรังมอดพร้อมตัวอ่อน (เท่าที่ศึกษามา สังเกตได้ว่า ถ้าพบตัวอ่อนเป็นตัวหนองจะไม่พบตัวมอดอยู่เลยแสดงว่าตัวแม่ได้ทิ้งรังพร้อมอาหารที่เพียงพอสำหรับตัวอ่อนจะเจริญเติบโต ส่วนตัวมอดนั้นบินไปแหล่งอาหารใหม่แล้ว)

ให้ใช้พู่กันแบน จุ่มชแลกค์พอหมาดๆ ทาภายในให้ทั่วตัวอ่อนและไข่จะถูกทำลายไม่สามารถเจริญพันธ์ได้ แต่ควรระวังอย่าให้กระดาษชุ่มชแลกค์ เพราะจะซึมมาถึงด้านนอกทำให้เกิดรอยด่างยากต่อการบูรณะ เมื่อทาชแลกค์ด้านในทั่วแล้ว ใช้ผงขี้เลื่อยชันผงปูนขาวหรือปูนแดงและกาวลาเท็กซ์ คลุกผสมให้เข้ากัน เกลี่ยภายในให้ทั่ว จะช่วยเสริมความแข็งแรงให้หุ่นกระดาษจากนั้นปล่อยไว้ให้แห้งแล้วทาชแลกค์ทับแล้วปิดผิวกระดาษสาภายในหลายๆ ชั้น จนแน่ใจว่าโครงสร้างแข็งแรงพอ การปิดผิวกระดาษสาควรใช้กาวลาเท็กซ์ ผสมน้ำสะอาดพอเหลวเป็นตัวผนึก เมื่อแห้งแล้วทาชแลกค์หรือน้ำมันวานิชดำให้ทั่วภายในรับรองว่ามอดจะไม่กลับมาอาศัยทำรัง กัดกินแพร่พันธ์อีกต่อไป

การซ่อมหัวโขนภายนอก ขึ้นอยู่กับสภาพและอาการของหัวโขนนั้นๆ หากมีรูมอดไม่มากนักให้ใช้ดินสอพองผสมยิบซั่มและฝุ่นสีของศีรษะนั้นๆ คลุกให้เข้ากันผสมน้ำข้นๆ อุดรูมอด ควรทดสอบความอ่อนแก่ของสีขณะสีแห้งแล้วก่อนเพื่อมิให้สีผิดเพี้ยนมากไปจากเดิม แต่ถ้าหากหัวโขนนั้นมีรูพรุนมากกดดูภายในยุบตัวได้ให้ผ่าเปิดผิวขึ้นเฉพาะที่ แล้วเกลี่ยซ่อมด้วยขี้เลื่อยขยำ โดยเกลี่ยผิวให้เรียบเสมอเดิมแล้วผนึกผิวเดิมด้วยลาเท็กซ์บางๆ ปิดทับด้วยกระดาษสา กวดผิวกระดาษสาให้เรียบแล้วจึงทำการซ่อมสี ใน

กรณีนี้ถ้าไม่มีความชำนาญพออย่าซ่อมเอง เพราะจะทำให้หัวโขนชำรุดมากขึ้น เท่ากับเป็นการทำลายมิใช่อนุรักษ์

อนึ่งหากหัวโขนถูกมอดทำลายบอบช้ำมาก ยากแก่การซ่อมบูรณะ ให้เข้าเฝือกภายนอกก่อนเพื่อป้องกันการยุบตัวของโครงสร้าง โดยใช้ถุงพลาสติกใสหุ้ม แล้วใช้ปูนปลาสเตอร์ทำเฝือกบางๆ พอพยุงหุ่นโครงสร้างไว้ เมื่อเฝือกแข็งตัว ยึดโครงดีแล้วจึงใช้คัทเตอร์ผ่าเปิดถุงพลาสติกภายใน แล้วจึงทำการผ่าตัดซ่อมโครงภายใน ตามขั้นตอนข้างบนต่อไปนี้

บทที่ ๔

มาตรฐานงาน

1. ขึ้นอยู่กับมาตรฐานของวัตถุดิบ (วัสดุ-อุปกรณ์) ที่ใช้ในแต่ละขั้นตอนด้วย
2. ความรู้ – ความสามารถ – ทักษะ ของผู้ปฏิบัติงาน

ขั้นตอนการสร้างหัวโขน	มาตรฐานงานคุณสมบัติช่าง
1. สร้างหุ่น - ปั้นหุ่นหน้าโขน - หุ้นเครื่องยอด	สัดส่วน – รูปทรง - ศิลปกรรม ออกแบบ – เขียนแบบ มี ความรู้เรื่อสัดส่วน เชิงช่างในการ ปั้นหน้า – ถอด
2. ทำพิมพ์ – ถอดพิมพ์ (ได้หุ่นปูน)	มาตรฐานการผสมปูนยิปซั่ม ให้ได้ความเกร่ง – ไม่เกิดฟองอากาศมาก (เทคนิคการผสมปูน) - ตวงน้ำก่อน - ร่อนปูนใส่เสมอน้ำ - กวนปูนช้าๆ ไล่ฟองอากาศออก - ศึกษาเรื่องหน้าโขนพงศ์ราม เกียรติ ลักษณะเด่นของตัว ละคร โขนนั้น
3. ขึ้นหุ่นกระดาษ – กวดหุ่น มาตรฐานของเนื้อกระดาษ (สังเกตจากเยื่อกระดาษหนาบาง) - กระดาษสาไทย - กระดาษฟาง	1. กระดาษผ้าหนาควร 8-10 ชิ้น กระดาษ 2. กระดาษฟางควร 12-15 ชิ้น * ควร+ขึ้นหุ่นกระดาษครั้งละ 3 ชิ้น เป็นอย่างมาก ผึ่งแห้งแล้ว กวดกระดาษให้แน่น (นอกเหนือทักษะ) - เป็นคนละเอียด - ใจเย็น – รักงาน - มีความเป็นระเบียบ - มีความประณีต

ขั้นตอนการสร้างหัวโขน	มาตรฐานงานคุณสมบัติช่าง
4. ถอดหุ่น (ผ่าหุ่น) แดงหุ่น-เข้าลวด เสริมหางคิ้ว – ไพรปาก	1. ต้องตัดแต่งขอบล่างให้เรียบร้อย 2. ต้องเข้าลวดเสริมขอบล่างเพื่อดัดทรงได้สะดวกในการม้วนหัว 3. การเย็บเชือกเข้าลวด, ช่องไฟพองาม แข็งแรง ต้องเก็บแนวเชือกซ่อนไว้ใกล้ลวด ควรผูกเป็นเปราะๆ ไป เผือเวลาซ่อมจะไม่หลุดหมด 4. ส่วนปลายคิ้ว-ไพรปากต้อง เสริมด้วยหนังดิบ-หรือ ประเด็นกระดาษ, เข้าลวดเย็บติดให้แน่น
5. เกลี่ยหน้า – ปั้นหน้า	1. อยู่ที่ส่วนผสมของวัตถุดิบในการปั้นหน้า 1.1 ทนทานต่อการกัดกินของมอดปลวก (มอดกัดกินไม่ได้) 1.2 น้ำหนักเบา – แข็งแรง 2. สัดส่วน-ความบนใบหน้า (ถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึก ของตัว ละครนั้นๆ ได้) 3. ต้องขัดแต่งให้เรียบ
6. ปิดผิว – ทำพื้นหน้า	1. กระดาษสาอย่างบาง 2. ปิดผิวทั้งภายนอกภายในให้เรียบร้อย ประมาณด้านละ 3 ชิ้นกระดาษ 3. ตัดถอดผิวให้เรียบเนียน 4. ควรทำพื้นหน้าขัดแดงให้เรียบก่อนประดับลาย
7. ตัวลาย – ประดับลาย	(กระแนะลาย) อยู่ที่ 1. ส่วนผนักของวัตถุดิบในการกระแหนะลาย 2. ลวดลายประดับถูกต้องขบวนการ 3. มีน้ำหนักเบา – แข็งแรง (เสริมแกนใน)
8. ทำพื้นลงรัก – ปิดทอง	ทำพื้น 1. มีความมันเงา 2. ลายต้องไม่อุดตัน (ความคมของลายยังคงอยู่) ลงรัก 1. พื้นผิวที่จะลงรักต้องสะอาดปราศจากคราบไข 2. เครื่องมือทารักต้องสะอาด 3. ลงรักให้ทั่วอย่าให้รักหนาผิวจะย่น ปิดทอง 1. ทดสอบความตึงรักก่อนด้วยหลังนิ้วมือที่แห้ง 2. ต้องใช้ทองคำเปลวแท้ 3. ปิดทอง – กวดทอง ยีทองให้ทั่วชิ้นงาน

ช่างศิราภรณ์ (เครื่องสวมหัว)

(หัวโขน)

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
ษา ค้นคว้า วิเคราะห์ วิจัย ปลักษณ์ สัดส่วน โครงสร้าง รูปทรง วดลาย	แหล่งข้อมูล, หอสมุด, พิพิธภัณฑ์	เนื้อหาข้อมูล - ลักษณะหน้าโขน	ถูกต้อง, เป็นที่ยอมรับ 1 ปากแสยะตาโพลง 2 ปากแสยะตาจระเข้ 3 ปากาขบตาโพลง 4 ปากขบตาจระเข้ 5. ปากขบตาโพลงจมูกมนุษย์
		- ประเภทหัวโขน	1. ศรีษะเทพเจ้า 2. ศีรษะฝ่ายพระ 3. ยักษ์ 4. ลิง 5. ครู-พระครู 6. สัตว์ต่างๆ 7. มงกุฏ-ชฎา

จจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
		- ลักษณะเครื่องยอด	สัดส่วน, รูปทรง, รูปแบบ,ถูกต้อง
		- ลักษณะเขี้ยว	1. เขี้ยวโค้ง 2. เขี้ยวหู่ 3. เขี้ยวคุด
		- ลวดลายประกอบหัวโขน	การเรียกชื่อส่วนต่างๆ ถูกต้อง
ณะเด่นตัวละคร	วรรณคดีรามเกียรติ์	บทบาทตัวละคร	อารมณ์
ฐ – ประวัติ – ผลงาน	หอสมุด, พิพิธภัณฑ์,	หัวโขน	การเขียนเส้นฮ่อ, ลวดลายประดับ
ำโขน	หอสมุด, พิพิธภัณฑ์	ลักษณะสีต่างๆ	1. การเรียกชื่อสีโบราณ 2. การปรุงสีฝุ่นโบราณ
- วัตถุดิบ	ค้นคว้า, ทดลอง	รักกระแหนะ	วิเคราะห์ส่วนผสม
		รักสนุก	วิเคราะห์ส่วนผสม
แบบ - เขียนแบบ	- เครื่องยอด, รูปแบบ	ลักษณะยอดหัวโขน	ส่งช่างกลึงไม้
	สัดส่วน, รูปทรง	พระ, ยักษ์, ลิง	รูปทรง, รูปแบบ, ลวดลาย, ถูกต้อง
	- กรรเจียกจอน,กุณฑล,หู	ลวดลาย, สี, ช่องไฟ	ลายไทยๆ
	- ลายท้ายทอยผ้าโพศีรษะ	ขนาด, สัดส่วน	ส่งช่างกลึง
	- แป้นตั้งหัวโขน	ระบุวัสดุ - ขนาด - สัดส่วน	ส่งช่างสร้าง
	- สุ้ง, ตู้กระจก (หัวเล็ก)	ขนาด-สัดส่วน	ส่งช่างประกอบ (ใส่หัวโขน)

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
ะมาณการ – วัสดุ – อุปกรณ์	- วัสดุ - อุปกรณ์	ตรงตามใช้งาน	ได้มาตรฐานถูกต้อง
งรับ วัสดุ – อุปกรณ์	- วัสดุ – อุปกรณ์	ได้มาตรฐานตรงตามใช้งาน	ครบตามประมาณการ
ยมวัสดุ - อุปกรณ์	- แกะแม่พิมพ์หินสบู่ - เตรียมดิน – ผูกครอส ดินเหนียว ดินน้ำมัน โครงผูกครอส - เตรียมกาว - เตรียมวัสดุปั้นหน้า	ลักษณะลวดลายกระจังต่างๆ (เป็นพิมพ์กลับ) เนื้อดิน เนื้อดิน โครงสร้าง แป้งสาลี, แป้งข้าวจ้าว จุนสี + สารกันบูด 1. รักสมุก (บางรัก+สมุกใบตอง+น้ำมันยาง +ปูนแดง) 2. ผงเลื่อยผสม (ผลไม้สักร่อนละเอียด+ชันผง+ ปูนแดง+สมุก) คุกกาวลาเท็กซ์	ขนาด, สัดส่วน,ความตื้นลึก ไม่มีเศษวัสดุในเนื้อดิน ไม่ร่อน แข็งแรง, ยึดดินได้ดี แป้งเปียก-ต้องไม่ไหม้ - ป้องกันมอดเบา,แข็งแรงทนทาน ป้องกันมอดกัดกิน เบา,ประหยัดเวลา, ปฏิบัติงานรวดเร็วกว่า มอดกัดกินไม่ได้ ใช้กระแหนะลายประดับหัวโขน

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
	- เตรียมวัสดุตีลาย	1. รักกระแหนะ (ยางรัก+น้ำมันยาง+ชันผง+ปูนแดง +สมุกใบตอง) เคี่ยวไฟจนเหนียว 2. รักกระแหนะเทียม (สีน้ำมัน+ น้ำมันยาง+ชันผง+ซีเมนต์ผงหรือ ปูนยาแนว)	ใช้กระแหนะลายประดับหัวโขน
	- เตรียมวัสดุปิดทอง	1. รักน้ำเกลี้ยง 2. รักสี	เคี่ยวไฟอ่อนๆ ใช้ทาก่อนปิดทอง ใช้ลงรักก่อนปิดทอง
	- เตรียมสี (สีฝุ่น)	เนื้อสีผสม	ไม่หลุดลอกง่าย,ผิวต้องด้าน สีผสมถูกต้องแบบโบราณ
	- เตรียมแววต่างๆ	พลอยกระจก, กระจกแวว,เลื่อมแวว	ได้ขนาด,รูปทรง, มีประกายวาว เมื่อต้องแสงไฟ

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
	- เตรียมส่วนประกอบ ต่างๆ เช่น - ยอดกลึงไม้ - กรรเจียกจอน กุณฑล, หู - ตามุก, ฟันมุก, เขี้ยวมุก	ไม้ทองหลาง ฉลูหนังวัวดิบเข้าลวด เปลือกหอยมุกไฟ ขี้อมุก ลักษณะหน้า, สัดส่วน, รูปทรง	เบา, ได้สัดส่วนตามแบบ, แข็งแรง, ดัดทรงได้ มีผิวมันเงา ถูกต้องตามลักษณะเขี้ยว
ตอนการสร้างหัวโขน (ขบวนการ) ร้างหุ้น (ปั้นดิน)	ขึ้นโครงผูกครอส ปั้นดิน (ปั้นหุ่น)	หุ้นหน้าโขน (หุ่นปูน)	ถูกต้องตามพงศ์รามเกียรติ์ 5-10วัน
าพิมพ์ – ถอดพิมพ์	แบ่งส่วน, กั้นแบบ, เทปูน	ความหนาของชั้น	ผิวเรียบเนียนไม่ชำรุด 5-10 วัน
นหุ้นกระดาษ	1. พอกหุ่นกระดาษน้ำ 2. พอหุ้นกระดาษกาว		10-12 ชั้น เนื้อกระดาษแน่นแข็งแรง 2-3 วัน หุ่นกระดาษไม่ฉีกขาด 20 นาที

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
ุ่น	ถอดหุ่นกระดาษออกจากหุ่นปูน	ผ่าแนวหลังหุ่น	
หุ่น	เย็บแนวผ่าให้เรียบร้อย	เข็ม+ด้าย No 6	รอยประสานแข็งแรง,แน่น1-2ซ.ม.
แต่งหุ่นเข้าลวด	ตัดแต่งขอบแนวล่างเข้าลวดเสริม	ลวดเบอร์ อย่างอ่อน	เพื่อดัดหุ่นให้เข้าทรง สวมใส่สบาย
	ความแข็งแรง	เย็บติดขอบด้วยด้าย No.6	
เสริมหางคิ้ว-ไพรปาก	เย็บติดหุ่นกระดาษ	หนังวัวดิบ-เข้าลวด	เป็นพื้นรองรับการปั้น เสริมความแข็งแร
			ตามลักษณะหน้าตามพงศ์รามเกียรติ์
ยหน้า – ปั้นหน้า	ปั้นเสริมความคมชัด	ลักษณะหน้าโขน,มนุษย์,ยักษ์,ลิง	5-10 วัน ผิวเรียบเนียน 3 ชั้น กระดาษ 2-
	ขัดแต่งผิว	กระดาษทราย	เที่ยวผิวเรียบเนียน
	ปิดผิว	กระดาษสาไทย	
	ทำพื้นหน้าขัดแต่ง	สีน้ำพลาสติก, กลาสโซ่	2 ข้างต้องเท่ากัน ขัดผิวมันเงา
			ได้ขนาดสัดส่วน ผิวมันเงาไม่แตกหัก
่วนประกอบต่างๆ			ตามลักษณะเขี้ยวยักษ์,ลิง,ผิวมันเงา
มุก	ประกอบตามุก	กระดาษทรายละเอียด	วางแนวได้สัดส่วนถูกต้อง
เมุก	ประกอบฟันมุก	เปลือกหอยมุกไฟเจียรบาง	- ความแข็งแรง, ความคมชัด
ยวมุก	ประกอบเขี้ยวมุก	เปลือกหอยมุกไฟเจียรบาง,ขื่อมุก	
กรรเจียกจอน,กุณฑล	ฉลุลายพื้นหนังวัวดิบ,เข้าลวด	ตามลักษณะหู (มนุษย์,ลิง,ยักษ์)	

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
...ย-ประดับลาย (กระแหนะลาย)	- ตีลาย - ประดับ	ตามลักษณะ มนุษย์,ลิง,ยักษ์ ตามลักษณะ มนุษย์,ลิง,ยักษ์ - ตัวกระจังขนาดต่างๆ - ตามลักษณะชิ้นงานนั้น เช่น ทรงเรือนเกี้ยว,เครื่องยอด, กรรเจียกจอน, กุณฑล, ทับจอน, ลายท้ายทอย, กระบังหน้า, เกี้ยวรักร้อย ฯลฯ	- ความงาม, ได้รูปทรง, มีมาตรฐาน ลำดับการวางลายก่อนถูกต้อง, มี ความคมชัด, แข็งแรง (5-8 วัน)
...พื้นลาย-ลงรัก-ปิดทอง-ประดับแวว	- ทำพื้นลาย (รักระแหนะเทียม) - ทำพื้นลาย (รักกระแนะ) - ลงรัก - ปิดทอง	-สีน้ำพลาสติก, ชแลก์ค, สีสเปรย์เงา -รงค์ทอง - รักสี - รักน้ำเกลี้ยง - ทดสอบผิวรัก 1 รักสี 2 รักน้ำเกลี้ยง - ใช้ทองคำเปลว	- ความมันเงา,ลายคมชัด (2-3 วัน) - ทำความสะอาดตัวลาย, - เกลี่ยขยี้รักบางๆ ให้เสมอทั่วชิ้น - ทาบางๆ ให้ทั่ว, อย่าให้ลายเลอะ - ผิวรักต้องตึง - 4 – 24 ช.ม. - 15 – 20 วัน

ด้านปัจจัยนำเข้า	มาตรฐานงาน	ตัวชี้วัด	เกณฑ์เป้าหมาย
นสี – เขียนหน้า- ลายท้ายทอยผ้า ษะ	- ประดับแวว	- พลอยกระจก - กระจกแววสีต่างๆ - เลื่อมแวว	- 100 เปอร์เซ็นต์ - แววต้องใส, ได้ขนาด, ต้องติดแน่น
	- เขียนสี	- ลักษณะสีหน้าโขน ตามพงศ์รามเกียรติ์ - ตา, ฟัน, ปาก	- สีถูกต้อง, ไม่หลุดลอกง่าย
	- เขียนรายละเอียดบนใบหน้า ตามลำดับขั้นตอนการเขียนหน้าๆ โขน	-ไพรคิ้ว, ไพรตา, ไพรปาก, ไพรเครา - เส้นฮ่อ - ลายท้ายทอยผ้าโพกศีรษะ	1 สีขาวก่อน 2 เขียนรายละเอียด 1. สีหงชาดก่อน 2. แบ่งแนวของปากด้วยชาด 3. เน้นเงาด้วยสีลิ้นจี่ 1. เขียวกลาง, ยกเว้นหน้าเขียว ใช้มอคราม 2. ตัดเส้นดำ, แลเส้นขนดำ 1. มี 4 สี, ทอง, หงชาด, ชาด, ลิ้นจี่ 2. ชิดขอบสันไพร 3. เขียนเข้ารูปฟอร์ม4. ระยะห่างเส้นเท่าก ความหนา 5. ได้อารมณ์, ความงามลายไทยๆ (3-5 วั

บรรณานุกรม

กลุ่มบริษัท ยูคอม จำกัด(มหาชน). **หัวโขน สมบัติศิลป์ แผ่นดินไทย**,กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นติ้งแอนพับลิชชิ่งจำกัดมหาชน,๒๕๔๓

จมื่นเทพดรุณาทร 'เสฐียรโกเศศ' และ ม.ล.ว.สุมนชาติ สวัสดิกุล. **สมญาภิธานรามเกียรติ์** ,กรุงเทพ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา โรงพิมพ์เจริญธรรม,๒๕๑๕

นพวัฒน์ สมพื้น,กรมศิลปากร. เครื่องศิราภรณ์ (กรณีศึกษาเฉพาะหัวโขน),กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา,๒๕๓๖

ประพันธ์ สุคนธะชาติ,สถาบันไทยศึกษาฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. **หัวโขนพงศ์ในเรื่องรามเกียรติ์**,กรุงเทพฯ:อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊พจำกัด,๒๕๓๔

ศิลปากร, กรม. ความรู้ทั่วไปในงานช่างศิลป์ไทย, กรุงเทพ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๔๕